

A-16585

161/1869

AKADEEMIK V. P. POTJOMKIN

AGRESSORITE
RAHUSTAMISE
POLIITIKA JA
NÕUKOGUDE LIIDU
VÕITLUS
RAHU
EEST

RK „POLIITILINE KIRJANDUS“

AKADEEMIK
V. P. POTJOMKIN

AGRESSORITE
RAHUSTAMISE POLIITIKA JA
NÕUKOGUDE LIIDU VÕITLUS
RAHU EEST

RK „POLIITILINE KIRJANDUS“
TALLINN 1947

13766
A-16585

I

VERSAILLES' RAHUST LOCARNO KOKKULEPETENI

(1919—1925)

Teine Maailmasõda polnud veel lõppenud, kui juba tehti katseid kirjutada selle sõja ajalugu. Nüüd, pärast sõja lõppemist, haaravad sule järele igaliiki diplomaadid, iga sorti ajakirjanikud ning igast leerist ja suunast poliitikategelased, püüdes avastada sõja põhjusi, kirjeldada selle ettevalmistamist ja kindlaks teha selle süüdlasi. Kahjuks puudub neil ajaloolistel ülevaadetel sageli vajalik faktide tundmine; vahel patustavad nad sündmuste kujutamisel lausa ebatäpsusega, mõnikord ilmneb neis ka silmanähtavat tendentslikkust. Säärast tendentslikkust ilmneb eriti püüetes õigustada seda agressorite „rahusdamise“ poliitikat, mis tegelikult osutus sõjaõhutajate otseks mahitamiseks. Teisest küljest leiavad aset katsed kujutada valesti tõsiasju, kusjuures Nõukogude Liidu välispoliitikat Teise Maailmasõja tekkimisele eelnenud ajajärgul kujutatakse moonutatult. Ometi ei õnnestu kellelgi varjata niisuguseid silmanähtavaid tõsiasju sel ajajärgul, nagu Nõukogude Liidu korduvad ja visad katsed veenda Inglismaa ja Prantsusmaa valitsust organiseerida juba siis ühine hitlerivastane rinne. Seda ei õnnestunud teostada üksnes sellepärast, et tollaegsed Chamberlaini ja Daladier' tüüpi, Poolas aga Becki tüüpi, Euroopa poliitika juhid, toimides vastu oma maa tõelisi rahvuslikke huve, ei tahtnud sellise ühise rinde loomist. Vastupidi, nad püüdsid Nõukogude Liitu isoleerida, jättes Saksamaale vabad käed idas. Ajaloolise tõe tendentslikud moonutused ei suuda vaieldamatute tõsiasjade ees püsima jääda. Piisab nende tõsiasjade meenutamisest, et igähele saaks selgeks, kuidas Teist

Maailmasõda tegelikult ette valmistati ja kuidas Nõukogude Liit kogu oma olemasolu kestel on visalt ja väsimatult võidelnud rahvastevahelise rahu eest.

*

Nõukogude välispoliitika on taotlenud alati rahu eesmärke. Kuid meie riigi juhtidele oli ilmne, et pärast Esimest Maailmasõda juhitakse inimkond vastu uuele ülemaailmsele katastroofile.

Versailles' rahu peitusid selle katastroofi algeod.

„... Versailles' rahul baseeruv kord baseerub vulkaanil“,¹ ütles Lenin 1920. aastal.

„Mis puutub Locarnosse“, tähendas Stalin partei XIV kongressil, „siis see on ainult Versailles' jätkamine... Locarno toob kaasa uue sõja Euroopas.“²

Üksnes enese ülistamiseks või lihtsameelsete inimeste petmiseks võis „tiigri“ Clemenceau soosik André Tardieu nimetada oma Versailles'le pühendatud raamatut „Rahuks“. Mitte rahust, vaid vaenust oli küllastunud Pariisi konverentsi õhkkond, kus Inglismaa, Prantsusmaa, Ameerika Ühendriigid ja Itaalia jagasid sõjasaaki. Endiste liitlaste vahel hakkas ilmema sügavaid vastuolusid.

Inglased kartsid oma prantsuse partneri liigset tugevnemist. Vastupidi Clemenceau'le ja Foch'ile ei tahtnud nad Saksamaa tükeldamist, ei Reini- ja Saarimaa vägivaldset ärakiskumist Saksamaa küljest ega Saksamaalt 3 miljardi naela sissenõudmist ainult Prantsusmaa kirdedepartemangude taastamiseks. Inglismaa välispoliitikat suunavad reaktionäärid vajasisid Saksamaad ähvardusena Prantsusmaale, vastukaaluna prantslaste püüetele saavutada hegemooniat Euroopas ning jõuna, mida võib tarvis minna bolševistliku Venemaa purustamiseks.

Prantsuse imperialistide poolt Saksamaale avaldatud julmale survele töötasid vastu ka Ameerika Ühendriigid. Sõja ajal ülemäära rikastunud ameeriklased, saanud Entente'i ja

¹ Lenin, Teosed, kd. XXV, lk. 418.

² Stalin, „Keskkomitee poliitiline aruanne UK(b)P XIV kongressile“. Partizdat., 1933, lk. 10—11.

tema liitlaste kreditorideks, tundsid muret ainult selle üle, et Euroopas ei tekiks uusi rahvusvahelisi vapustusi. See oli Ameerika Ühendriikidele vajalik selleks, et kätte saada endistelt liitlastelt sõjavõlad. Ent mõne aasta möödudes hakkavad ameeriklased mõtlema sellest, kuidas säilitada tervikuna oma Saksamaale mahutatud kapitale. Ookeanitaguse vabariigi ärimehi teeb rahutuks mõte, et Clemenceau koos Lloyd George'iga Saksamaale survet avaldades ei lämmataks kana, kes muneb kuldmine.

Oma missiooni rahukonverentsil esitas president Wilson väga üleval kujul: ta arvas, et ta on kutsutud teostama seda, mida ei õnnestunud saavutada . . . Kristusel. Tegelikult taotles uus inimkonna päästja väga maisi eesmärke: Ameerika Ühendriikide ülemaailmset hegemooniat, ameerika laevastiku ülekaalu briti laevastikust, Venemaa territoriaalset tükeldamist.

Sakslased nägid vaikset võitlust, mis oli puhkenud võitjate vahel. Mõistagi ei lasknud nad käest võimalust kasutada seda oma huvides. Hoidudes kõrvale Versailles' lepingu tingimuste täitmisest, nad säilitasid ja suurendasid salaja oma relvastatud jõude, viivitasid reparatsioonide maksmisega, pidasid salajasi läbirääkimisi kord inglastega, kord prantslastega, lootes neid teineteise kallale ässitada. Tarvitades kord meelitavaid lubadusi, kord jämedat šantaaži, kord patsifistlikku maskeerimist, kord jultunud ähvardust Saksamaa pankrotistumisest, millele järgnevat bolševistlik revolutsioon, õhutas saksa diplomaatia väsimatult vaenu võitjate vahel, püüdes võita aega saksa imperialismi revanšiplaanide teostamiseks.

Saakal Itaalia, kes polnud jõudnud talle Londonis ja Saint Jean de Morianis lubatud saaki kätte saada, vaatas kiskjalikult ringi, varitsedes, millega seda kaotust tasa teha. Entente'i liitlased, kellele oli Euroopa ümberjagamise juures langenud sääraseid tükid, mida nad ei suutnud ära seedida, värisesid oma ebakindla saagi pärast, kartes, et nad ei suuda seda kuigi kaua oma käes hoida. Saksamaa karistatud liitlased, keda aheldasid sõjajärgsed lepingud, hellitasid lootust taastada oma endised piirid ja rahvuslik suveräänsus.

Euroopa oli äärmiselt pinevas olukorras. Seda pinevust suurendas majanduslik laos, millesse maailmasõda oli rahvad paisanud. Õhk oli täis elektrit. Seal tundus kord sõja, kord meeleteni viidud rahvahulkade ülestõusu hõngu. Saksa diplomaat

tia õhutas igati üldist ärevust. Hirmutades kodanlikku maailma sotsiaalse revolutsiooni tondiga, taotles ta seda, et Saksamaa tunnustataks kantsiks bolševistliku hädaohu vastu, et teda hoitaks ja toidetaks hästi ning antaks talle võimalus tugevneda ja relvastuda võitluseks nendesamade, tema enda poolt väljamõeldud purustavate jõudude vastu, mis ohustavat kapitalistlikku maailma.

Raskesse olukorda tõugatud, kuid mitte veel alistunud vaenlane meelitas oma võitjaid hukatuslikku püüsesse. Lääne demokraatiate vastu ihutud nuga oli kaetud õlipuuoksaga. Kuid võitjas-suurriikide reaktsioonilised ringkonnad nagu ei märganudki saksa salakavalust. Oma rahvaste üldrahvaliku hüvangu tõid nad ohvriks kitsastele klassihuvidele, sest peamist ohtu ei näinud nad mitte imperialistlikus Saksamaas, kes bolševismi vastu peetava võitluse kätte all agarasti valmistus sõjaliseks revanšiks, vaid nad pidasid oma peavaenlaseks Nõukogudemaad, kes mõtles tegelikult ainult rahust ning oli suunanud kõik jõupingutused oma majanduse taastamisele. Sel lääneriikide nõukogudevastasel poliitikal olid nende jaoks tõesti saatuslikud tagajärjed. See soodustas Saksamaa sepitsusi, kes püüdis sundida üksi jääma niisugust võimast rahutegurit, nagu on Nõukogude Venemaa.

Kapitalistlike riikide relvastatud interventsioon, Venemaa majanduslik blokaad Clemenceau plaani järgi, Poola, Rumeenia ja Türgi ning Gruusia, Aserbaidžani ja Armeenia kontr-revolutsiooniliste valitsuste ässitamine Nõukogudemaa kallale, mässuliste valgekaartlike kindralite abistamine, katsed luua ühtset nõukogudevastast rinnet diplomaatilistel konverentsidel Cannes'is, Genuas ja Haagis — niisugused olid võitjas-suurriikide reaktsiooniliste elementide poolt teostatava nõukogudevastase poliitika algetapid. Nende sepitsuste hale lõpp on kõikidele teada. Need sepitsused purunesid vabanenud vene rahva vankumatu püsivuse vastu. Need kummutas Lenini geniaalne diplomaatia. Need mõistsid hukkamisele lahkkelid kapitalistlike riikide eneste vahel.

Nõukogude-Saksa kokkulepe Rapallos (1922. aasta aprillis) tähistas purustavat läbimurret nõukogudevastases rindes. „Kogu maailm on vapustatud! See on tugevaim hoop konverentsile!“, — hüüdis ameerika suursaadik Roomas, saades teada sellest sündmusest. Saksamaale andis see kokkulepe loo-

tust välja pääseda poliitilisest ja majanduslikust isolatsioonist. Nõukogude Venemaa jaoks oli Saksamaa sel ajajärgul esimeseks Lääne-Euroopa riigiks, kes rajariikide ja Venemaa idanaabrite järel astus temaga normaalsetesse diplomaatilistesse suhetesse. Nõukogude valitsus omalt poolt ei ole kunagi kõrvale hoidunud koostööst kapitalistlike riikidega.

„Meie välispoliitika on selge,“ ütles seltsimees Stalin partei XVII kongressil. „See on rahu säilitamise ja kõigi maadega kaubanduslike suhete kindlustamise poliitika... Kes tahab rahu ja taotleb asjalikke sidemeid meiega, see leiab meilt alati toetust.“¹

Juba Nõukogude valitsuse esimene dekreet 8. novembrist 1917 oli üleskutse rahvastevaheliseks rahuks. Aastail 1918—1919 tegi Nõukogude Venemaa välismaistele interventidele korduvalt ettepaneku lõpetada sõjategevus ja alustada rahuläbirääkimisi. Raadio kaudu Prantsuse, Suur-Britannia, USA, Jaapani ja Itaalia valitsustele läkitatud Välisasjade Rahvakomissariaadi noot 4. veebruarist 1919 kuulutas, et Nõukogudemaa on nõus osa võtma rahukonverentsist Printsisaartel. Nõukogude valitsus oli rahu nimel valmis ohvriks: ta nõustus tunnustama tsaari impeeriumi võlgu, asuma vanade võlgade protsentide maksmisele ja andma kontsessioonid välismaa kapitalile. Entente'i valitsused ei vastanud neile rahuettepanekuile. Edukam oli Nõukogude valitsuse läkitus Baltimaadele. 2. veebruaril 1920 sõlmis Nõukogude Venemaa rahulepingu Eestiga. Samal aastal järgnes niisamasuguste lepingute sõlmimine Leedu, Läti ja Soomega. 1921. aastat tähistasid rahulepingud idariikidega: Pärsia, Afganistani ja Türgiga. Võimas naaber Vene kõneles esmakordselt nende maadega täieliku üheõigusluse ja siira sõpruse keeles. Nõukogudemaa loobus kapitulatsioonide režiimist, vanade võlgade sissenõudmisest ja kontsessioonidest, mida tsaarivalitsus kasutas. Faktiliselt kujunesid Nõukogude Venemaal kaubanduslikud suhted paljude Euroopa riikidega: Inglis- ja Saksa- maaga, Itaaliaga, Norraga, Rootsigaga ja teistega.

Genua konverentsil esitas Nõukogude delegatsioon suure programmi rahulikuks koostööks uue Venemaa ja kapitalist-

¹ J. Stalin, „Leninismi küsimusi“, RK „Poliitiline Kirjandus“, Tallinn, 1945, lk. 387.

like maade vahel. See programm lõppes ettepanekuga vähendada üldiselt relvastust, ära keelata gaasisõda, sõjalennuvägi ja sõdivate poolte operatsioonid, mis on suunatud rahuliku elanikkonna vastu. Nõukogude valitsus tegi ettepaneku kokku kutsuda rahvusvaheline kongress maailma majanduslikuks taastamiseks. Kuid käsi, mille ulatas Nõukogude Venemaa, jäi õhku rippuma: Võitjas-riikide valitsused lootsid ikka veel bolševikke põlvile suruda!

Rapallo kokkulepe Nõukogude Venemaa ja Saksamaa vahel kutsus esile segaduse võitjas-suurriikide leeris. Neid kummitas juba Kesk- ja Ida-Euroopa kahe võimsaima riigi poliitilise liidu tont; neil oli juba hirm, et Saksamaa haarab enda kätte kogu kaubanduse rikka Vene turuga. Kas võisid siis inglise ja prantsuse kaupmehed sellise olukorraga leppida? Kas nad võisid loobuda kasudest, mida töötas kaubandus Nõukogudemaaga?

Ja juba 1923. aastal algabki üldine deserteerumine nõukogudevastaselt rindelt. 1924. aasta on Nõukogude riigi tunnustamise aasta. Rida kodanlikke maid kiirustas üksteise võidu temaga normaalseid diplomaatilisi ja kaubanduslikke suhteid jalule seadma. Nende seas olid Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Hiina.

Kuid üks asi oli ammutada materiaalselt kasu kokkulepetest Nõukogudemaaga, ja teine asi oli temaga rahu huvides ausat poliitilist koostööd luua. Reaktsiooniliste kapitalistlike ringkondade lühinägelik diplomaatia hoidus visalt sellele teele astumast. Endiselt püüti Nõukogude Liitu eemal hoida tähtsate rahvusvaheliste küsimuste otsustamisest osavõtmisest; nagu varemgi, püüti meeldida Saksamaale, lootes teha temast oma nõukogudevastaste sepitsuste tööriista.

Saksa diplomaatia avaldas ka malt poolt huvi kokkuleppeks Inglis- ja Prantsusmaaga. Millised motiivid juhtisid niisugust Saksamaa poliitikat? Stresemann avaldas need salajases kirjas endisele saksa kroonprintsile 7. septembril 1925. Stresemann tunnistas avameeli, et lähenemine võitjas-riikidele on Saksamaale vajalik: esiteks reparatsioonide küsimuse soodsaks lahendamiseks; teiseks 10—12 miljoni, „välismaise ikke all“ elava sakslase kaitsmiseks; kolmandaks „Saksamaa idapiiride parandamiseks“... Nii projekteeriti juba 1925. aastal saksa diplomaatia sepitsustes Hitleri tulevase programmi piir-

jooned: Versailles' kohustuste tühistamine, „Suur-Saksamaa“ ühendamine relvastatud jõul ja sakslastele „eluruumi“ võitmine Euroopa idaosas. Stresemann oskas nagu Hitlergi kasutada šantaaži. 5. märtsil 1925 teatas ta ähvardavalt vestlusel Inglise suursaadiku D'Abernooniga Berliinis, et kui Poincaré jätkaks visalt oma survepoliitikat Saksamaa suhtes, siis Saksamaa moodustaks koalitsiooni Venemaaga; need kaks riiki valitseksid siis üheskoos Euroopat. Stresemann teadis, millega ergutada Inglise ja Prantsuse diplomaatiat, mil viisil temalt saavutada järeleandmisi Saksamaale. Nõukogude-Saksa liidu loomise ähvardus avaldas oma mõju. 16. oktoobril 1925 kirjutati Saksamaa, Prantsusmaa, Belgia, Inglismaa ja Itaalia poolt alla Reini tagatispaktile.

Suur rahvahulk, kes oli kogunenud Locarnos tänavale hoone ette, kus konverents toimus, tervitas tormiliste kiiduavaldustega teadaannet viie riigi kokkuleppele allakirjutamisest. Linnas lasti röömu pärast rakette. Linna hooned ja järvekaldad olid ilutulestikus. Vestluses ajakirjanike esindajatega ütles Chamberlain, et „Locarno valgustab inimeste südameid ja meeli“. Ta on õnnelik selle üle, et sõprus Prantsusmaaga on kindlustatud, et Inglismaa otsustavus kaitsta Prantsuse ja Belgia piiride puutumatumust on pidulikult kinnitatud, et on toimunud leppimine Saksamaaga. Reini paktile pühendatud ajalehe „Times“ toimetuse artikkel kandis pateetilist pealkirja: „On saavutatud rahu ja säilitatud au“.

Ent Reini pakt oli nagu Versailles' lepingki kaugel rahu tõelisest tagamisest. Tõsi küll, sellega kinnitus territoriaalne *status quo*, mis oli kehtestatud Lääne-Euroopas pärast sõda. Kuid, esiteks, saksa diplomaatia eriti ei arvestanud sääraseid kohustusi; tarvitseb vaid meenutada tema suhtumist reparatsioonidesse ja Versailles' lepingu sõjalistesse artiklitesse. Teiseks, Saksamaale oli palju olulisem see, et ta sai Locarno paktist osa võtta täiesti üheõiguslikuna oma võitjate: Inglismaa, Prantsusmaa, Itaalia ja Belgia kõrval. Kuid kõige tähtsam oli talle kolmas: sakslaste meelega ei laiendatud pakti tagatisi Saksamaa idapiiridele. Sel viisil jäid temale täiesti vabad käed nende piiride „parandamiseks“.

Polnud raske mõista, mida see tähendas Saksamaa idanaabritele. Tšehhoslovakkia ja Poola ärevus oli loomulik; seda

enam pidi olema valvel Nõukogude Liit. Oli kerge taibata, miks Saksamaa vähem kui aasta pärast võetakse pidulikult Rahvasteliitu, mis pärast tema üle ei teostatud enam sõjalist kontrolli ja tema piiridest viidi ära rahvusvaheline kontrollkomisjon. Entente'i diplomaatia tegi reaktsiooniliste ringkondade survele edasisi mõõndusi Saksamaale. Peagi tegid rahvusvahelised eksperdid otsuse, et sakslased pole võimelised täitma reparatsioonikohustusi. Pärast seda, 1932. aasta juunis, likvideeris Lausanne'i konverents faktiliselt selle kontributsiooni.

Nii püüti taltsaks teha ja toideti metslooma, keda kavatseti sobival hetkel lasta Nõukogudemaa kallale. Kuid ajalugu valmistab verejanulistele reaktsionääridele karmi kättemaksu. Versailles'st ja Locarnost pidid nad jõudma Müncheni häbini ja Lääne-Euroopa sõjalise purustamiseni Hitleri väe jõukude poolt. Oma klassi piiratuses, pimestatuna vihast Nõukogude Liidu vastu, kasvatasid nad ise oma rahvastele julma vaenlast.

II

LOCARNOST MÜNCHENINI

(1925—1938)

„Veelahe sõja-aastate ja rahuaastate vahel“, iseloomustas Locarno konverentsist osavõtja, toleaeagne Briti välisminister Austen Chamberlain Locarno lepingu ajaloolist tähtsust. Ajaleht „Morning Post“ hindas Reini pakti „kõige tõsisemaks diplomaatia saavutuseks Euroopa rahustamise ja taastamise alal pärast vaheleahu“. Neid kiidulaule kordas Inglise elatanud diplomaadi lord Grey hääl. Esinedes 11. novembril 1925 „Rahvasteliidu Sõprade“ miitingul Manchesteris, avaldas Suur-Britannia endine välisminister, et Locarno „kõrvaldab Euroopas kahe diplomaatilise rühmituse tekkimise ohu, nagu see oli siis, kui Prantsusmaa moodustas üht blokki ja Saksamaa teist“.

Kuid tegelikkus ei õigustanud põrmugi neid optimistlikke ennustusi. „Me oleme kaugel rahust...“, arutles melanhoolsest prantsuse ajaleht „Tems“ pärast Locarno konverentsi.

Inglise diplomaatia pühitses võitu: Locarnos õnnestus tal asetada Prantsusmaa Saksamaaga ühele astmele; seejuures

allusid mõlemad pooled koos Belgiaga Inglise-Itaalia kontrollile. „Pärast Locarnot,“ kuulutas ajaleht „Times“, „on Prantsusmaa ja Saksamaa täiesti ühesuguses olukorras“. „Nüüd ei ole enam liitlasi ... on aeg see sõjaline termin poliitilisest leksikonist kustutada“, ütles Chamberlain ise.

On kerge kujutleda, kuidas Prantsusmaal neid endiste liitlaste deklaratsioone vastu võeti! Inglise eestkoste iseteadlikkus ja häbenematus ärritasid prantsuse imperialiste. Võidu Saksamaa üle kirjutasid nad kõigepealt oma rahvusliku relva arvele. Versailles' lepinguga lootsid nad kindlustada Prantsuse hegemoniat Euroopas. Saksamaaga eelistasid nad kokku leppida ilma pealetükkivate vahemeesteta. Saksa diplomaatia ei keeldunud läbirääkimistest prantslastega. Lahkhelid võitjate vahel ei jäänud talle saladuseks. Sakslased laveerisid inglaste ja prantslaste vahel, õhutades nendevahelist konkurentsi oma huvides.

1924. aasta suvel saabus Essenisse „Comité de Forge'i“ esindaja; tema sõidu eesmärgiks oli selgitada prantsuse metallurgia magnaatide ja saksa söetöösturite vahelise koostöö võimalust. Järgnesid läbirääkimised Berliinis, Brüsselis ja Pariisis. Nende läbirääkimiste viljaks olid niisugused Prantsuse-Saksa kokkulepped nagu „terasepakt“ (30. septembril 1926) ja „raua-pakt“ (6. novembril 1926). Nii, ilma inglise eestkostjate abita otsisid Prantsusmaa peremehed ise teid Saksamaaga kokkuleppimiseks.

Inglased ei jäänud võlgu. Agarasti taotles nende diplomaatia sisendada sakslastesse, et prantsuse kapitalistide avansid ei asenda Saksamaale Londoni City äriühingute toetust ja Downing Streeti diplomaatilist abi. Prantslaste kiuste meelitas inglise diplomaatia ka Itaaliat. 1925. aasta detsembri algul leidis Rapallos aset Austen Chamberlaini intiimne nõupidamine Mussoliniga. Nende läbirääkimiste diplomaatiliseks tulemuseks oli nootide vahetamine 14.—20. detsembril 1925 Briti Rooma suursaadiku Grahami ja Mussolini vahel. „Arvestades vastastikuseid usalduslikke suhteid, mis nii õnnelikult on välja kujunenud mõlema valitsuse vahel,“ avaldas Inglismaa valmisolekut anda Itaaliale rea majanduslikke ja poliitilisi positsioone Abessiinias.

Inglise-Itaalia tehing ajas ärevusse Abessiinia neeguse. Ta pöördus Rahvasteliidu poole, protesteerides kolmandate riikide

kokkuleppe vastu Abessiinia arvel. Prantsusmaa ja USA toetasid seda demarši. Inglased koos itaallastega taandusid targu: nad ruttasid kinnitama Rahvasteliidule, et nad pole sugugi kavatsenud Abessiinia jagamist. See ei takistanud itaalia ajakirjandust Prantsusmaale ägedalt kallale tungimast. Ta tegi prantslastele etteheiteid sellepärast, et nad olid näidanud Abessiiniale „teed Genfi“. Selles nägid itaalia imperialistid „ohtlikku pretsedenti“.

Varsti said ka inglased revanši: 1926. aasta jaanuaris sõlmiti Inglise-Itaalia vahel kokkulepe Itaalia sõjavõlgade kohta; see andis itaallastele mõningaid soodustusi nende võlgade tasumisel Suur-Britanniale. Inglise diplomaatia ei piirdunud sellega. Ta aitas kaasa sõpruslepingu sõlmimisele Itaalia ja Hispaania vahel, mis kirjutati alla samal aastal. Nüüd alles tõstis prantsuse ajakirjandus lärmi, väites, et Itaalia-Hispaania leping sisaldab mitmeid salajasi artikleid. Neis olevat ette nähtud Põhja-Aafrikas asuvate Prantsuse asumaade ümberjagamine; seejuures olevat Hispaania valitsus nõustunud andma Itaaliale Baleaari saared Prantsuse mereühenduste kontrollimiseks tema Aafrika valdustega. Nii asetas „merede valitseja“ oma abiliste kätega miine oma endise liitlase teedele... 1926. a. suvel külastas inglise eskaader Jugoslaavia sadamaid Aadria meres. Selle ootamatu visiidi eesmärk oli selge. Oli vaja Prantsuse vabariigi tugevaimale kaaslasele Balkanil kujukalt demonstreerida Suur-Britannia ähvardavat võimsust ja hoiatada Jugoslaaviat ühekülgse prantsusesõbraliku orientatsiooni eest.

Ka Prantsuse diplomaatia ei kaotanud aega. Ta ruttas omakorda kindlustama Prantsuse positsiooni Balkanil ja Lähis-Idas. 30. mail 1926 kirjutati alla Prantsuse-Türgi sõpruskonventsioon. Inglismaa vastas sellele viivitamatult sõpruslepingu sõlmimisega sellesama Türgiga 5. juunil 1926.

Mööduvad veel mõned päevad ja Prantsusmaa kirjutab alla sõpruslepingule Rumeeniaga ja hiljem liidulepingule Jugoslaaviaga. Ent nüüd püüab prantsuse diplomaatiast ette jõuda Inglismaa uus partner Mussolini. 16. septembril 1926 sõlmib Itaalia Rumeeniaga „sõpruse ja südamliku koostöö“ lepingu.

Sama Itaalia, järgides Inglismaa eeskju, avaldas survet ka Jugoslaaviale. 27. novembril 1926 kirjutati Tiranas alla Itaalia-Albaania „sõpruse ja julgeoleku“ paktile. Tirana leping.

kehtestas tegelikult Itaalia protektoraadi Albaanias. Veel enam, see omandas otsese ähvarduse tähenduse, mis oli Itaalia poolt suunatud Jugoslaavia ja selle taga seisva Prantsusmaa vastu.

Chamberlainile jäi üle ainult ergutada nii ettevõtlikku ja osavat itaalia partnerit. 1926. aasta sügisel sõitis Inglise peaminister Livornosse uuele kohtumisele Mussoliniga. Varsti pärast seda hakkas itaalia imperialism kõnelema väljakutsuvalt. Ta kuulutas oma eesmärgiks juba „Suur-Itaalia“ loomise tseesariteaegse Rooma impeeriumi piirides. Versailles' süsteemi kuulutas ta Itaalia „rahvuslikuks vaenlaseks“ ja Rahvasteliidule andis ta hävitava hinnangu. Mussolini nõudis Itaalia privileegeerivate huvide tunnustamist Vahemere basseinis, Balkanil ja Doonau-äärsetes piirkondades. Tema kõige tormakamad mõttekaaslased läksid veel kaugemale: nad laienidasid „Suur-Itaalia“ pretersioone Mustale merele, Kaukaasiale, Türgi vilajettidele ja isegi ... Pärsiale koos Afganistaniga.

Ühel diplomaatilisel vastuvõtul Ankaras, häbenemata Türgi valitsuse juhtide juuresolekut, seletas Itaalia suursaadik Cesare Montagna avalikult, et Itaalia kannatab rahvastiku liigtiheiduse all; ta vajab uusi maid, tooraineallikaid, kaubaturge; talle peavad õigusega kuuluma Adalia, Adana ja Smürna viljarikkad piirkonnad. Kui Itaaliale neid rajoone vabatahtlikult ei loovutata, „lõhub ta nende ukseid“ jõuga.

Jultunuks muutuv itaalia imperialism võttis sõja avalikult oma poliitilisse programmi. „Kaheksa miljonit itaallast on valmis lahingusse tormama“, „sõda on puhastustuli: see tervistab ja tugevdab rahva hinge“, — niisuguseid loosungeid levitas fašistlik ajakirjandus.

Ühes oma artiklis, mis on paigutatud itaalia entsüklopeediasse, ülistas Mussolini ise sõda kui mehiste rahvaste ülimat kutsumust.

Tundes oma selja taga briti lõvi protektsiooni, püüdis itaalia šaakal omandada kuningliku metslooma käitumisviisi.

Tekib küsimus, kes siis toetas neid jultunud sepitsusi, mida arendasid end rooma tseesarite järglasteks pidavad avantüristid? Jällegi needsamad „rahustajad“ Chamberlaini leerist, kes toitsid ka saksa kiskjat. Oma eneste kätega tagusid nad tulevase Rooma-Berliini telje rauda, mille teravik pöördus lõpuks nende enestegi vastu.

1926. aastat tähistas „sõbralike“ rahvusvaheliste kokkulepete taud. Kas võis selles näha Euroopa tegeliku rahunemise tõendit? Kas oli võimalik mõelda, et selle poliitika inspireerijad on siiralt huvitatud rahvusvaheliste suhete stabiliseerimisest?

Sündmused näitasid, et kapitalistlikku Euroopat haaranud blokkide ja rühmituste epideemia ei tähendanud midagi muud, kui jõudude ümberpaigutust uueks sõjaks. Asjatult väitis inglise diplomaatia, nagu püüaks ta kehtestada tasakaalu Euroopa mandril. Tasakaalu asemel kujunes Inglismaa ja Prantsusmaa vaheline kõikumine. Üha teravamaks muutus konkurents võitjas-suurriikide vahel; üha julgemini tõstsid pead agressorid, kes valmistasid maailma uueks ümberjagamiseks; kapitalistlikud valitsused otsisid ummikust väljapääsu kallaletungis Nõukogude Venemaale ja tema rikkuste röövimises.

Sõda haudusid Nõukogudemaa vastu Prantsusmaa satelliidid Rumeenia ja Poola ning hoopiski ei mõelnud nad rahvastevahelisest rahust, kui nad 1926. aastal uuendasid oma juba 3. märtsil 1921. aastal sõlmitud sõjalist liitu. Prantsuse-Rumeenia leping 10. juunist 1926, mis sanktsioneeris Bessaabia röövelliku anastamise Rumeenia poolt, polnud rahuarmastuslik, vaid ilmselt Venemaale vaenulik akt. Mitte Kirde- ja Kagu-Euroopa rahustamist ei taotlenud inglise diplomaatia, püüdes organiseerida Balti ja Balkani Locarnot. Inglise imperialistid mõtlesid aina üht: nad püüdsid luua niisuguseid rahvusvahelisi rühmitusi, mis võinuksid olla „sanitaarkordoniks“ Nõukogude Venemaa vastu ja vajaduse korral ka tema territooriumile otse kallaletungi teostamise platsdarmiks.

Imperialistide vaenulikele sepitsustele seadis Nõukogude Liidu valitsus vastu oma järjekindla rahupoliitika. Ajavahemikul 1925—1927 sõlmis ta rea sõbralikke rahvusvahelisi lepinguid: sõpruse ja neutraliteedilepingu Türgiga 17. detsembril 1925, Saksamaaga 24. aprillil 1926, Leeduga 28. septembril 1926; neutraliteedi ja mittekallaletungilepingu Afganistaniga 31. augustil 1926; tagatis- ja neutraliteedilepingu Pärsiaga 1. oktoobril 1927; juba varem, 31. mail 1924, kirjutati alla Hiina-Nõukogude lepingule.

Nõukogude Liidu vaenlased ei rahunenud. Nad ei tahtnud leppida Nõukogude Liidu rahvusvahelise autoriteedi kiire kasvamisega. Lootes tõmmata NSV Liitu sõjalistesse konfliktidesse, ei kohkunud nad tagasi otseste provokatsioonaktide

ees. Kallaletung Nõukogude saatkonnale Pekingis 6. aprillil 1927, Inglise-Nõukogude aktsiaseltsi „Arkos“ rüüstamine politsei poolt Londonis 12. mail 1927, võltsitud dokumentide avaldamine 26. mail 1927 Inglise Valges Raamatus sihiga kompromiteerida Inglismaal asuvate Nõukogude Liidu esindajate tegevust, Chamberlaini noot 27. maist 1927 diplomaatiliste suhete katkestamise kohta NSV Liidu ja Inglismaa vahel, Inglise-Nõukogude kaubandusliku kokkuleppe tühistamine, relvastatud kallaletung Nõukogude diplomaatilistele kulleritele Nettele ja Mahmastalile 1926. aasta veebruaris Lätis, Nõukogude suursaadiku Voikovi tapmine Varssavis 7. juunil 1927, atentaadikatse NSV Liidu chargé d'affaires'ile Poolas 2. septembril 1927, kallaletung NSV Liidu kaubanduslikule esindajale Poolas 1928. aasta suvel — niisugused on kõige iseloomustavamad faktid, mis väljendasid imperialistide püüet tõmmata NSV Liit sõtta ja nurjata Nõukogudemaa rahulikku tööd oma majanduse taastamisel.

Uute sõdade ettevalmistamisega imperialistide poolt kaasnes metsik relvastumise võidujooks. See tekitas ärevust rahvusvahelises avalikus arvamuses. Et suigutada laiade rahvahulkade rahutust, kasutasid imperialistlike maade valitsused patsifistlikku maskeerimist. Rahvasteliidu kuuendal istungjärgul 25. septembril 1925 võeti vastu otsus relvastuse vähendamise ja piiramise konverentsi ettevalmistamise kohta.

Desarmeerimist ettevalmistava komisjoni töödest oli osa võtma kutsutud ka Nõukogude Liit. Kuidas võeti vastu tema delegatsiooni ettepanekud sõlmida viivitamatult rahvusvaheline konventsioon üldise ja täieliku desarmeerumise kohta? Prantsuse delegaat „sotsialist“ Paul Boncour tänas irooniliselt Nõukogude delegatsiooni nii „väärtuslike ettepanekute“ eest. Kuid ta ütles, et Rahvasteliit loobub „segase ja keeruka probleemi lihtsustatud käsitlemisest“. Ettevalmistava komisjoni järgmisel, viiendal istungjärgul päris Suur-Britannia delegaat ägedalt, missugused „varjatud motiivid“ sisendasid Nõukogude valitsusele tema ettepanekud, mis on esitatud sellise „dramaatilise ootamatusega“. Isegi kodanlik ajakirjandus oli sunnitud tunnistama raevunud lordi kohmaka sõnavõtu „märkimisväärseks endapaljastamise aktiks“. Lõpuks lükati Nõukogude projekt tagasi.

Rahvusvahelist avalikku arvamust püüti petta patsifistliku

lärmiga Briand-Kellogi pakti (1928) ümber. See pakt pidi keelama sõja kui rahvusliku poliitika relva. Selle projekti autorite eesmärgid polnud kaugeltki omakasupüüdmatud: Briand'il oli vaja tõsta Prantsusmaa rahvusvahelist prestiiži ja leppida kokku Ühendriikidega sõjavõlgade korraldamises; Kellog lootis nõrgestada Rahvasteliidu mõju, püüdes kindlustada Ühendriikide kui rahvusvahelise arbitri osa.

Nõukogude Liitu ei kutsutud osa võtma Briand-Kellogi pakti üle peetud läbirääkimistest. Nõukogude Liit nägi selgesti selle projekti kogu ebatäiust. Sellest hoolimata võttis ta vastu ettepaneku ühineda uue lepinguga, mis pidi teenima rahu. Vähe sellest: ootamata ära, kuni kõik paktist osavõtavad riigid selle olid ratifitseerinud, tegi NSV Liidu valitsus oma lähemaile naabreile ettepaneku kirjutada alla protokollile Briand-Kellogi lepingu viivitamatu ellurakendamise kohta. 9. veebruaril 1929 kirjutasidki sellele dokumendile Moskvas alla Nõukogude Liit, Eesti, Läti, Poola ja Rumeenia. Mõni aeg hiljem ühinesid Moskva protokolliga Türgi, Pärsia ja Leedu.

1929. aasta lõpul puhkenud ülemaailmne majanduskriis soodustas rahvusvahelise olukorra äärmist teravnemist. Imperialistlike maade agressiivsed elemendid asusid veel energilisemalt kui varem ette valmistama sõda NSV Liidu vastu. Algasid provokatsioonilised kampaaniad nõukogude „dumpingi“ ja „sunniviisilise töö“ vastu; tekkis Briand'i Pan-Euroopa projekt, mis taotles Euroopa riikide bloki loomist Nõukogude Liidu vastu. Ka Nõukogudemaal muutus imperialistliku agentuuri õõnestustöö intensiivsemaks. Hiljem selgus, et 1930. aasta kevadeks valmistati ette uut sõjalist interventsiooni NSV Liidu vastu. Kavas oli rahvusvahelise bolševismivastase kongressi kokkukutsumine. Paavst Pius XI kutsus läkituses Rooma peavikaarile kardinal Pompillile kogu maailma usklikke „palveristisõjale“ NSV Liidu vastu. Poolas kuulutasid juudi rabid välja „nõukogudevastase paastu“. Salakuulajate, kahjurite ja diversantide tööd Nõukogude Liidus juhtisid Prantsuse ja Saksa kindralstaap. Prantsusmaal juhtis seda tööd kindral Janin. Saksamaal kulutas reichswehri juht Seeckt 1923. kuni 1930. aastani trotskistide ja buhhaarinlaste toetamiseks ligi 2 000 000 kuldmarka.

Valmistudes intensiivselt oma idapiiride „parandamisele“, püüdis Saksamaa ka Kesk-Euroopas oma positsioone kindlustada.

19. märtsil 1931 kirjutati alla Curtius-Schoberi kokkuleppele Austria-Saksa tolliliidu loomise kohta. Ent Curtiusel ja Schoberil tuli peagi teatada, et nad tühistavad oma lepingu. Seejärel lahkusid mõlemad ministrid kohalt. Leping tühistamise põhjuseks oli Londoni ja Pariisi diplomaatiline protest Versailles' lepingu rikkumise vastu. Lõpplahenduse saabumist kiirendas prantsuse pankade surve, kes lõpetasid Austriale krediidid andmise. Oli ilmne, et Saksamaa polnud veel küllalt tugev Versailles' režiimi purustamiseks.

Muide oli saksa revisionistidel mõttekaaslasi ka teispool ookeani. Ameerika Ühendriikides oldi ikka veel vaenulikud Versailles' lepingule, millega ameeriklased kõrvaldati Euroopa asjade juhtimisest. Pealegi oli saksa pankadesse ja ettevõteteisse mahutatud ameerika kapital seoses Dawesi plaani, Youngi projekti ja Hooveri moratoriumi vastuvõtmisega valmis sakslasi protežeerima.

23. oktoobril 1931 esines Ameerika Ühendriikide senati välisasjade komisjoni esimees Borah järjekordsel ajakirjanduskonverentsil avaldusega Versailles' lepingu mõnede sätete (eriti Poola koridori, Ülem-Sileesia ja reparatsioonide kohta käivate sätete) revideerimise vajaduse kohta. Borah' deklaratsioon tekitas maailma ajakirjanduses määratu suurt kära. Üldine ärevus tugevnes veelgi, kui kahe päeva pärast Mussolini pidas Napolis kõneda kõne. „Kuidas võib kõnelda Euroopa rekonstrueerimisest enne,“ hüüdis fašistliku Itaalia juht pateetiliselt, „kuni pole revideeritud mõned rahulepingute artiklid, mis on viinud kogu maailma materiaalse kokkuvarisemise ja moraalse meeleheite piirini?!“ Ajakirjandus pasundas Versailles' lepingu revideerimise paratamatusest. Ainult ühes läksid arvamused lahku: kas revisjon teostatakse rahuliku kokkuleppe korras või lahendatakse see probleem jõuga.

Kaug-Idas lahendati seda vaidlusküsimust juba jõuga.

1931. aasta septembris avaldatud kurikuulsas Tanaka memorandumis kutsus jaapani imperialism alustama sõda maailma ümberjagamiseks. Üheksa riigi Washingtoni leping kuulutati „Jaapani enesetapmiseks“. Memorandum nägi ette tohutute territooriumide relvastatud anastamise peadpööritava plaani — „Pan-Aasia“ Jaapani ülemvõimu all.

Juba asusid Jaapani imperialistid sõnadelt tegudele: ööl vastu 19. septembrit 1931 tungisid jaapani väed Mandžuuriasse.

EXDial. 1931. 1211.

Mis aga võtsid sõjajärgse „rahu“ loojad ette rahu kaitseks? Mis tegi Rahvasteliit Jaapani agressiooni ohjeldamiseks? Inglise diplomaatia, kes oli juba Londonis alustanud jaapanlastega läbirääkimisi Hiina mõjusfäärideks jagamise üle, asus Jaapani-Hiina konfliktis Jaapani poole. 11. jaanuaril 1932 märkis ajaleht „Times“ paljutähendavalt, et Hiina „ei kujuta endast teraviklikku riiki“; seepärast Jaapan teda ei arvestavatki. 22. märtsil kõneles Inglise välisminister Simon alamkojas „sõbralikest lepitavaist meetodeist“, mida Suur-Britannia valitsus Jaapani suhtes rakendab. 27. veebruaril 1933 süüdistas Austen Chamberlain Hiinat oma kõnes otseselt provokatsioonis Jaapani suhtes. Peaminister ise tunnistas, et tema isiklikud sümpaatiad on Jaapani poolel. Lyttoni komisjon, kelle Rahvasteliit oli saatnud Mandžuurias valitsevat olukorda uurima, jõudis Genfi tagasi kahemõtteliste järeldustega: ta pooldas Hiina territooriaalse ja administratiivse tervikluse säilitamist Mandžuuria laialdase autonoomiaga ning Jaapani erihuvide ja õiguste tunnustamisega selles provintsis. Tegelikult jäi jaapani agressor karistamata. Veel enam, Jaapan isegi irvitas pärast seda avalikult Euroopa „rahuloojate“ üle. Hämmastav fakt: teade, et jaapanlased on pommitanud Šanghaid, saabus Genfi just rahvusvahelise desarmeerumiskonverentsi avamise päeval. Komisjoni esimehe Hendersoni isikliku sekretäri Noel-Bakeri tõenduse järgi oli jaapani väejuhatuse selle teatraalse efekti täiesti teadlikult ette valmistanud. Enne olid selle idee heaks kiitnud Euroopa mõnede suurte sõjatehaste omanikud, kes olid ilmselt huvitatud sõja õhutamise ja tohutute kasumite saamisest sõjatellimustelt.

27. märtsil 1933 teatas Jaapan oma lahkumisest Rahvasteliidust: ta kiirustas vabastama oma käsi, et tegutseda ilma igasuguste takistusteta. Nii süttis Kaug-Idas tulevase Teise maailmasõja esimene kolle.

Jaapani eeskujuga ei jäänud matkimata. Juba 1932. aasta juuli lõpul lahkus Saksamaa demonstratiivselt desarmeerumiskonverentsilt; 1933. aasta oktoobris lahkus ta Jaapani järel Rahvasteliidust. Tõllal oli Saksamaal võimul juba Hitler. Kas oli raske mõista, mida tootab maailmale „Mein Kampf'i“ autori võim? Kuid inglise, prantsuse ja ameerika diplomaatia lühinägelikud juhid rahustasid ka seekord avalikku arvamust. Nad väitsid, et Hitleriga on võimalik kokkuleppele jõuda. „Säärased vilunud

välisministri nagu von Neurath'i jäämine kabinetti tagab Saksamaa välispoliitika järgluse," kirjutas ajaleht „Times“. „Manchester Guardian“ avaldas lootust, et asekancler von Papen, kes olévat tuntud oma sümpaatiaga prantslaste vastu, saavutab kokkuleppe Prantsusmaaga. Ameerika kodanlik ajakirjandus väitis, et Washingtoni diplomaatilistes ringkondades Hitleri kancleriks olemine „ei tekita tõsiseid kartusi“.

Hitler ise tegi kõik, et uinutada võitjas-suurriikide rahutust. Ta kinnitas korduvalt, et kogu Saksamaa tähelepanu on suunatud Ida-Euroopale. Seal saavad sakslased endale vajaliku „eluruumi“. Seal asetsevad Saksamaa tulevased turud. Seal hävitab Saksamaa bolševistliku taudi, mis ohustab kogu kapitalistlikku maailma.

Hitleri kinnitusi kordas Roomas Mussolini. Prantsuse, inglise ja saksa diplomaatilistele kancleridele oli juba teatatud fašistliku Itaalia juhi ettepanek „nelikpakti“ sõlmimise kohta. See leping pidavat kindlustama Euroopas rahu, andes Euroopa saatuse juhtimise nelja suurriigi valitsemisele.

1933. aasta märtsis saabus läbirääkimisteks Mussoliniga Rooma inglise mesimagus tööerakondlasest peaminister Macdonald. Seda kabinetijuhi külaskäiku arvustasid opositsiooni esindajad väga teravalt. 7. juunil kirjutati „nelikpaktile“ siiski alla. Macdonald kandis selle lepingu oma „rahustamise“ poliitika aktivasse. Mussolini juubeldas: ta nautis juba ette mõnu oma osavõtust diplomaatilistest konvèrensides ümmarguse laua taga, kus Itaalia moodustab koos Saksamaa ja Inglismaaga ühise rinde Prantsusmaa vastu. Nähtavasti ei vaielnud ka Hitler sellisele perspektiivile vastu.

Kuid Prantsusmaa nõustus „nelikpaktile“ allakirjutamisega raske südamega. Tema silmis oli see Locarno prantsusevastase joone jätkamiseks; pealegi ähvardas äsjasündinud direktorium tühistada Rahvasteliitu. See tähendas rasket lööki Prantsuse vabariigi kogu sõprus- ja liidusuhete süsteemile. Väike-Entente anti Hitleri ja Mussolini meelevalla alla.

Poola valitsus oli segaduses. Tema suursaadik Roomas Wysocki saatis Varssavi häiresignaale. Selgub, et Mussolini kabineti ülem parun Aloizi, joovastatuna Itaalia diplomaatilisest edust, hooples juba kõigi kuuldes, et „duce“ aitab Hitleril võtta Danzigi ja Poola koridori. Varssavi valitsus tegi kiires korras oma suursaadikule Lipskile Berliinis ülesandeks

leida vahendid selle ohu vältimiseks, sõlmides Hitleriga rahu-liku kokkuleppe. Hitler ei põigelnud neist läbirääkimistest kõrvale. Mis maksis tal uue võltsitud vekslit väljaandmine? 26. jaanuaril 1934 avaldati Neurathi ja Lipski poolt allakirjutatud Saksa ja Poola vaheline kokkulepe, mis sõlmiti kümneks aastaks. Selles deklareeriti kindla sõpruse sõlmimist Poola ja Saksamaa vahel ning nende loobumist jõu tarvitamisest tülisõjaste lahendamisel.

Nii loodi Euroopas „rahu“, mille petliku katte all valmistati palavlikult uueks sõjaks. Ainult Nõukogude valitsus hindas õigesti „Euroopa rahustamise“ ettekäändel teostatava agressoritega kaasamängimise poliitika ohtlikkust. Seeria mittekallaletungipakte, mis Nõukogude Liit sõlmis Poola, Leedu, Läti, Eesti ja Afganistaniga, konventsioon agressori kindlaks määramise kohta, mille Nõukogude Liit sõlmis kõigi naaberriikidega, kaasa arvatud Rumeenia, samuti Tšehhoslovakkia ja Jugoslaaviaga, väljendasid tõhusalt Nõukogudemaat jöupingutusi rahu kaitsmisel sõjaõhutajate vastu.

Selles plaanis oli ette nähtud ka Nõukogude diplomaatia koostöö prantsuse diplomaatiaga. Tundes oma sidemete nõrgenemist Väikese-Entente'i ja Poolaga, seistes silm silma vastu selliste naabritega nagu Hitleri-Saksamaa ja Mussolini-Itaalia, otsis Prantsusmaa loomulikult uut tuge. Nii tekkis Nõukogude-Prantsuse vastastikuse abistamise Ida-Euroopa pakti projekt. Saksamaa keeldus sellest lepingust osa võtmast. Poola minister polkovnik Beck järgnes truualamlikult oma saksa patroonile. Rahust huvitatud riikidel tuli mõtelda paremini organiseeritud koostööst Nõukogude Liiduga. 15. septembril 1934 teatati Nõukogude Liidule 34 riigi ettepanek astuda Rahvasteliidu liikmeks. Saanud nõusoleku, võttis Rahvasteliidu üldkoosolek 18. septembril 1934 vastu otsuse NSV Liitu oma liikmeks vastuvõtmise kohta.

Agressorite ohjeldamise ja kollektiivse julgeolekusüsteemi loomise eesmärgil oli NSV Liidule lähenemise poliitika veendunud teostajaks prantsuse elatanud välisminister Louis Barthou. Sõjaõhutajad otsustasid selle tulihingelise prantsuse patrioödi teelt kõrvaldada. Prantsuse ministri mõrvamine Marseilles oli rahvusvahelise rahu kaitsjate vastu suunatud terroriakt. Barthou järglane Laval astub Hitleri ja Mussoliniga otsese kokkuleppe sõlmimise teele. Rooma kokkulepped, mis

Laval sõlmis 1935. aasta jaanuaris, andsid Mussolinile soodsad strateegilised positsioonid Aafrika rannikul Bab-el-Mandebi väina vastas, prantsuse raudtee Džibuti—Addis-Abeba aktsiatepaki, ja, mis kõige tähtsam, — tegevusvabaduse Abessiinia suhtes.

Pärast Lavalit tagasisaabus Pariisi esitati talle avameelsetel vestlustel küsimus: miks ergutas ta Mussolinit Abessiiniale kallale tungima? Silmi pilgutades ja armilise suuga muheldes, lobises „parisnik“ ja „mustlane“, nagu Lavalit tema kaasmaalased tituleerisid, välja oma „diplomaatilised“ kaalutlused. Itaalia, näete, on üleasustatud. Tema enda ressursid on tühi- sed. Ta püüab oma kitsast saapast välja pääseda. Ta tahab saada uusi maid, turgusid, tooraineallikaid. Euroopale oleks õnnetuseks, kui Itaalia ekspansioon suunduks Balkanile, Doonau maadele või Lähis-Itta. See viiks üleeuroopalisele sõjale. Miks siis mitte juhtida see Itaalia rahutu stiihia kõrvale, seda „kanaliseerida“? Sööstku see Aafrika kõrbedesse. Prantsusmaa koos oma sõprade ja liitlastega ning kogu Euroopa magavad siis rahulikult...

Vaevalt oli Laval Roomast lahkunud, kui fašistlik Suur- nõukogu teatas, et võimalike komplikatsioonide puhuks võtab valitsus tarvitusele vajalikud sõjalised abinõud. Üheksa kuud hiljem, 1935. aasta oktoobris, tungisid itaalia väed Abessiinia- sse. Peale Kaug-Idas lõõmava sõjakolde süttis veel üks sõja- kolle Euroopast Aafrikasse ja Aasiasse viivail teedel.

Niisamasugust sobingute ja möönduste poliitikat ajas Laval ka Hitleri-Saksamaa suhtes. 13. jaanuaril 1935, Saarimaa saatust määrava rahvahääletuse ajal loobus Laval avalikult Prantsus- maa rahvuslike huvide kaitsmisest. Fašistlikule elajale visati meelega rasvane pala. Hitleri rõõvellik diplomaatia ruttas veel ulatuslikumalt kasutama soodsat olukorda. 16. märtsil 1935 keeldus Saksamaa avalikult Versailles' lepingu sõjalistes artik- lites määratletud tingimuste täitmisest. Ta seab sisse elanike sõjaväekohustuse; Saksa armee suuruseks rahuajal määrab ta 12 korpust, 36 diviisi. Saksa agressor hakkas end tundma olukorra peremehena. Ta heidab otsese väljakutse võitjas-suur- riikidele.

Prantsuse avalik arvamus oli häiritud. Ta nõudis Lavalilt tungivalt Prantsuse-Nõukogude vastastikuse abistamise pakti sõlmimist kõige kiiremas korras. Sellele survele järele andes

kirjutas Laval 2. mail 1935 alla Nõukogude Liiduga sõlmitud lepingule. Kaks nädalat hiljem, 16. mail, kirjutati alla ka Nõukogude-Tšehhoslovakkia vastastikuse abistamise lepingule. Prantsuse välisministrile lähedastes ringkondades lobiseti kogemata välja, et Laval oli enne seda varunud Hitleri nõusoleku „üheks valsituuriks“ NSV Liiduga. Laval sõandas isegi sõita Moskvasse. Kuid oma ärasõidu eel kinnitas ta Saksa suursaadikule Pariisis Weltscheckile, et Prantsuse-Nõukogude lepingule allakirjutamine ei takista põrmugi kõige tihedamat Prantsuse-Saksa koostööd. Veelgi enam, igal hetkel võib ka selle lepingu ohverdada, kui see on vajalik Prantsusmaa ja Saksamaa täielikuks ja lõplikuks kokkuleppimiseks. Niisamasugused rahustavad seletused esitas Lavali ülesandel Hitlerile Prantsuse suursaadik Berliinis François Poncet.

Tagasiteel Moskvast kinnitas Laval Varssavis polkovnik Beckile, et sõlmides Nõukogude Liiduga pakti ei lootnud Prantsusmaa hoopiski tõsiselt kindlustada endale NSV Liidu abi või abistada ise bolševikke, kui mingisugune agressor neile kallale peaks tungima. Prantsuse-Nõukogude pakt 2. maist 1935 olevat Lavali ainult vahendiks võita prantsuse rahva demokraatlike masside toetus ning ennetada NSV Liidu ja Saksamaa lähenemise võimalust.

Nähtavasti rahustas Laval säärase väidetega ka oma ingllastest sõpru, keda häiris NSV Liidu ja Prantsusmaa lähene mine. 26. aprillil 1935 teatas Inglise suursaadik Pariisis Clark Lavali, et Inglise valitsus kardab, et Prantsusmaa sõlmib NSV Liiduga kokkuleppe, mis võiks ta kiskuda sõtta Saksamaa vastu. Nagu prantsuse reaktionääridki, ei tahtnud ka Austen Chamberlaini mõttekaaslased tülitse da Hitleri-Saksamaaga: pidi ta ju olema alatiseks ähvarduseks suurriiklikule Prantsusmaale; veel tähtsam oli see, et Saksamaa võttis enda peale arveteõiendamise kommunismiga.

Lavali rahustavaist kinnitustest hoolimata tekitas Prantsuse-Nõukogude vastastikuse abistamise lepingu sõlmimine siiski Inglise avalikkuse reaktsioonilistes ringkondades paanikat. Tõsis kisa, et Euroopas tugevneb „bolševistlik mõju“. Valitsuselt nõuti kiireid läbirääkimisi Saksamaaga. Londoni ilmus Joachim Ribbentrop, keda erakordse lahkusega vastu võeti. 18. juunil 1935 kirjutati alla Inglise-Saksa merekokkuleppele. Versailles' lepingu tingimuste vastaselt legaliseeris see

peaaegu prantsuse laevastikule võrdse saksa sõjalaevastiku loomise. Ühtlasi anti sakslastele õigus ehitada allveelaevu üldtonnažiga kuni 45 protsendini Suur-Britannia allveelaevastikust. Nii taandus „merede valitseja“ saksa agressiooni survele. Suur-Britannia rahvuslikud huvid toodi ohvriks reaktsioniliste rühmade kitsastele klassihuvidele, kes nägid Hitleri-Saksamaas oma liitlast võitluses Nõukogudemaa vastu. Briti lövi taganes saksa fašistliku hundi ees. Sel ajal luusis itaalia šaakal juba Abessiinias oma saaki murdes.

Inglise ja prantsuse reaktsionäärid andsid Abessiinia tegelikult itaalia kiskjale murdmiseks. Rahvasteliidu otsus 7. oktoobril 1935 rahanduslike ja majanduslike sanktsioonide rakendamise kohta Itaalia suhtes kujunes tegelikult tühiseks komöödiaks. Miski ei takistanud Mussolinit abessiinia karjuseid ipriidiga mürgitamast ja pärismaalaste rahulikke onne tuhaks muutmast. Lääne demokraatlikud riigid püsisid tegevusetas. Ainult Nõukogudemaa kaitses oma diplomaatia suu läbi avalikult ja mehiselt abessiinia rahva vabadust ja iseseisvust.

Ergutatuna oma karistamatusest, muutusid sõjaõhutajad üha ülbemaks. Jaapan ujutas Hiina oma vägedega üle. Itaalia materdas kaitsetut Abessiiniat; Saksamaa kuulutas Locarno lepingu tühistatuks ja viis oma relvastatud väed demilitariseeritud Reinimaale; kogu maailma nähes toimus Itaalia-Saksa relvastatud interventsioon Hispaania vabariigi vastu. Fašistide pealetung arenes pidurdamatu hooga. Vastupanu kohtamata saavutasid nad järjest uut edu. Naiivseil inimestel jäi sellest mulje, nagu oléksid agressorid võitmatud või fašistlikud peamehed eriti andekad. Tegelikult aga seisis kogu agressorite jõud demokraatlike riikide passiivsuses. Kodanlik-demokraatlike maade valitsused oléksid rahvusvaheliste gangsterite röövtegevusele võinud vastata purustava vastulöögiga. Nende pool oléks olnud ilmne ülekaal. Kuid imperialistlik konkurents, reaktsiooniliste fašismimeelsete rühmade mõju ja soovi puudumine luua koostööd Nõukogude Liiduga takistasid ühise võitlusrinde loomist sõjaõhutajate vastu.

Kasutades demokraatlike valitsuste omavahelist vaenu ja otsustavuse puudumist, vormistasid agressorid avalikult oma võitluskoalitsiooni. Rooma-Berliini telje loomisele (25. oktoobril 1936) järgnes niinimetatud „kominternivastase pakti“ sõlmimine Saksamaa ja Jaapani vahel (25. novembril 1936). 6. no-

vembril 1937 ühines sellega ka fašistlik Itaalia. Oma tõelisi eesmärke maskeerisid sõjaõhutajad endiselt kommunismi vastu võitlemise loosungiga. Tõeliselt püüdsid nad uinutada läänedemokraatiate valvsust. Seda oli vaja selleks, et demobiliseerida vastulöögivõimelisi jõude ja kergemini alustada teist sõda maailma uueks ümberjagamiseks.

Kronoloogilisteks etappideks sel fašistlike agressorite teel olid: katsed Prantsusmaad poliitiliselt sisse piirata, võitlus nõrgemate riikide oma mõjuorbiiti saamise eest ja Väikese-Entente'i lagunemine. Edasisteks sammudeks samas suunas olid Austria anastamine Saksamaa poolt (1938. aasta märtsis), Tšehhoslovakkia Sudeedimaa liitmine Saksamaa külge (1938. aasta oktoobris), sellele järgneva Tšehhoslovakkia vabariigi tükeldamisega ja lõpuks kogu tema territooriumi anastamine Hitleri vägede poolt (1939. aasta märtsis). Hitleri võimule tulekuga Saksamaal lõkendas Kesk-Euroopas süttinud sõjakolle üha intensiivsemalt. Kõigi nende kurjakuulutavate sündmuste taustal demonstreerisid Neville Chamberlaini ja Daladier' valitsused väga kujukalt oma meeleskindlust, poliitilist lühinägelikkust, oma rahvaste ja Euroopa rahu tõeliste huvide unustamist ja valmisolekut heita nõrgad maad ohvriks fašistlikele röövlitele, lootes teha vägivallatsejale meelega ja suunata tema surve lääne asemel itta.

Müncheni sobing 29.—30. septembril 1938 oli selle agressori soosimise ja mahitamise poliitika kulminatsioonipunktiks. Läänedemokraatiate esindajad, kes võtsid osa Münchenist, Briti tolaeagne peaminister Neville Chamberlain ja Prantsuse peaminister Daladier, olid joobunud oma rahutegevuse edust. „Miljonid emad,“ kirjutas oma peaministrile Inglise suursaadik Berliinis Henderson, „õnnistavad Teie nime selle eest, et Te päätsite nende pojad sõjakoledest...“

„Elagu Daladier! Elagu rahu!“ kordasid seda kiidulaulu vaimumstushüüetega Pariisi logardid, võttes vastu valitsuse juhti lennuväljal.

„Nüüdsest peale on rahu terveteks inimpõlvedeks tagatud“, kuulutas Chamberlain pärast Münchenist tagasipöördumist pidulikult.

Kes aga oli see, kes vastupidiselt leplastele ja agressorite abistajatele kutsus demokraatlikke rahvaid ühisele võitlusele sõjaõhutajate vastu? Seesama Nõukogude Liit, kes ka varem

oli järjekindlalt teostanud oma rahupoliitikat. Selle poliitika põhimõtteist ei taandunud Nõukogude valitsus sammugi. Ta pidas neist kinni nii Jaapani-Hiina konflikti küsimuses, Abessiinia loos kui ka vabariikliku Hispaania vastu suunatud Itaalia-Saksa interventsiiooni suhtes. Juba enne Tšehhoslovakkia anastamist sakslaste poolt avaldas ta oma valmisolekut täita kõik Nõukogude-Tšehhoslovakkia vastastikuse abistamise pakti kohustused. Pärast Hitleri väe jõukude sissetungi Tšehhoslovakkiasse keeldus Nõukogude valitsus otsustavalt tunnustamast Tšehhimaa vägivaldset lülitamist Saksamaa koosseisu.

Miks ei pidanud siis Chamberlain ja Daladier vajalikuks toetuda NSV Liidu abile Tšehhoslovakkia vabariigi iseseisvuse ja rahu kaitsmisel Ida-Euroopas? Sellepärast, et Hitler karjus Münchenis suu vähtu, et Tšehhoslovakkia on bolševismi eelpost. Sellepärast, et nad nägid endiselt NSV Liidus mitte liitlast võitluses agressori vastu, vaid klassivaenlast sellele finantsoligarhiale, kes suunas kogu imperialistlike riikide poliitikat. Pariisist ja Londonist lendasid Prahasse tungivad hoiatused mitte jääda lootma Nõukogude Liidule. Ta asuvat liiga kaugel; tal ei ole Tšehhoslovakkia ühist piiri; Poola ei laskvat tema vägesid läbi abistama Tšehhoslovakkia; tema armee olevat parimal juhul võimeline ainult Nõukogude territooriumi kaitsma; lõpuks ta ei tahtvatki Saksamaa vastu sõdida, hoolimata Nõukogude-Tšehhoslovakkia vastastikuse abistamise pakti kohustustest. Nii püüdis Chamberlaini ja Daladier' diplomaatia nõrgestada Tšehhoslovakkia rahva vaimu ja laimata Nõukogude Liitu rahvusvahelise demokraatia silmis. Tõeliselt teati nii Pariisis kui Londonis väga hästi, et Nõukogude valitsus ei kavatse sugugi kõrvale põigelda oma liitlaskohustuste täitmisest Tšehhoslovakkia vabariigi suhtes.

Kas ei saanud Prantsuse valitsus selle kohta NSV Liidu valitsuselt vastuseks oma järelepärimisele 1938. aasta septembri algul täiesti kindla avalduse? Kas ei saanud Tšehhoslovakkia sama kuu keskpaiku Nõukogude valitsuselt täpselt niisamasuguse kinnituse? Kas 27. ja 28. septembri kriitilistel päevadel ei teatatud Moskvast USA diplomaatilisele esindajale Kirkile, et Nõukogude valitsus on valmis osa võtma rahvusvahelisest konverentsist, mis tuleb kokku kutsuda tõhusa kollektiivse abi andmiseks Tšehhoslovakkiale? Juba enne seda, 23. septembril, tehti Poola chargé d'affaires'ile Moskvast hoiat-

tus, et kui poola väed peaksid astuma Tšehhoslovakkia territooriumile, tunnistaks NSV Liidu valitsus selle põhjendamata agressiooni faktiks ja tühistaks otsekohe 25. juulil 1932 alla kirjutatud Poola-Nõukogude mittekallaletungipakti.

Rahvasteliidu täiskogul 1938. aasta septembris avaldas Nõukogude delegatsioon vastuse, mille NSV Liidu valitsus oli andnud Prantsuse ja Tšehhoslovakkia ülalmainitud järelepärimistele. Näis, et pärast sellist avalikku paljastamist jääb Nõukogude Liidu laimajail üle ainult taanduda ja vaikida. Kuid nad ei jäänud rahule. Pärast Münchenit lasksid nad lendu uue provokatsioonilise kuulduse, nagu oleksid Prantsuse ja Suurbritannia valitsused Tšehhoslovakkia kriisi lahendamisel regulaarselt Nõukogude Liidu esindajatega nõu pidanud ja nagu oleksid isegi Müncheni otsused enne NSV Liidu valitsusega kooskõlastatud. TASS-i agentuuri teadaanne 4. oktoobrist hajutas ka selle laimu nagu suitsu. TASS selgitas, et inglise ja prantsuse välisministri kõnelused Nõukogude suursaadikutega Pariisis ja Londonis ei läinud kaugemale pealiskaudselt, peaaegu ajalehelaadilisest informatsioonist Tšehhoslovakkia küsimuses. Mis puutub Müncheni otsustesse, siis oli TASS-i agentuur volitatud teatama, et Nõukogude Liidu valitsusel pole nendega midagi tegemist olnud ega ole ka praegu.

Münchenis vallandasid agressori abistajad lõplikult ta käed. Kuid Chamberlain ja Daladier oma mõttekaaslastega pettusid sügavasti oma arvestustes. Ei möödu aastatki ja fašistlik elajas, keda nad oma annetustega energiliselt itta meelitasid, tormab läänedemokraatiate kallale.

III

MÜNCHENIST TEISE MAAILMASÕJA ALGUSENI

(29.-30. september 1938 — 1. september 1939)

Münchenist lahkumisel võeti inglise peaminister Neville Chamberlain vastu Hitleri poolt. Selle kohtumise tulemuseks oli Inglise-Saksa deklaratsioon, mis avaldati 9. oktoobril 1938. Järgnenud sündmused on sellele dokumendile andnud kibeda ja iroonilise mõtte.

„Meie, Saksamaa füürer, riigikantsler ja Briti peaminister,“ kuulutas deklaratsioon pidulikult, „leppisime kokku selles, et Inglise-Saksa suhete küsimusel on mõlemale maale ja kogu Euroopale esmajärguline tähtsus. Me arvame, et eile õhtul allkirjutatud kokkulepe, nagu Inglise-Saksa merekokkulepegi, sümboliseerib mõlema rahva tahet edaspidi mitte kunagi teineteise vastu sõidida.“

Inglise-Saksa deklaratsioonile alla kirjutades irvitas Hitler Euroopa „rahustajate“ üle. Ta nägi Inglismaas oma peavaenlast; sõjaks Inglismaa vastu valmistus ta meeletu visadusega. Kuid Chamberlaini mõttekaaslased ei saanud aru, et neid on petetud. 23. oktoobril 1938 avaldas väljapaistev natsionalist-tööerakondlane lord Elton ajalehes „Sunday Times“ pika artikli. Ta väitis, et tugev Saksamaa ja võimas Suur-Britannia võivad suurepäraselt teineteisega rahu elada: on ju „maailmas küllalt ruumi mõlemale maale“... Liiga ilmse vihjega Saksamaa ja Inglismaa vahel maailma ümberjagamise võimalusele kaasnes tiitlikandja tööerakondlase õel kallaletung Nõukogude Liidule.

Veel selgemini väljendus Londoni City häälekandja „Times“. 8. veebruari 1939. aasta juhtkirjas teatas ajaleht, et Inglismaa on valmis Prantsusmaad kaitsma Saksamaa kallaletungi vastu, kuid Saksamaa võib ju oma jõu ka itta suunata: lugeja võis järeldada, et seal ei kohta sakslased Inglismaa poolt minigeid takistusi.

Inglismaal oli ka poliitikuid, kes nägid kaugemale. Nende silmis oli Münchени kokkulepe Chamberlaini valitsusele väga kahtlaseks triumfiks.

Prantsuse diplomaatia poolt Münchenis saavutatud edu ülistamises ei jäänud Prantsusmaal Daladier' valitsus Chamberlainist maha.

27. oktoobril saabus Daladier Marseille'sse radikaalsotsialistide partei kongressile. Prantsuse valitsuse juht ülistas pateetilises kõnes Münchени kokkulepet „mõistuse aktina“. Daladier läks veelgi kaugemale. Kõneldes prantsuse välispoliitika perspektiividest, seletas ta pikalt ja laialt Saksamaaga kõige tihedama koostöö ja Prantsuse-Itaalia suhete põhjaliku parandamise vajadusest.

Välisminister George Bonnet tegi kõik, et kiirendada lõplikku sobingut Saksamaaga. Välisministeeriumi salajastest fon-

didest kulutati tohutuid summasid saksasõbralikule propagandale ajakirjanduses. Sama tehti parlamendi ringkondades, ajalehetoimetustes, Pariisi seltskondlikes salongides. Prantsusmaa ujutati üle Hitleri ülem-salakuulaja Abetzi poolt juhitud Prantsuse-Saksa komitee väljaannetega. Provokaator Doriot oma jõuguga levitas innukalt „Mein Kampf“ odavat ja parandatud prantsuskeelset väljaannet. Doriot' soosija Laval, kes oli ise 2. mail 1935 alla kirjutanud Prantsuse-Nõukogude vastastikuse abistamise lepingule, nõudis nüüd senati välisasjade komisjonis tungivalt selle pakti tühistamist. Välismaa luureametite häälekanaja, profašistlik ajaleht „Matin“ kirjeldas pikalt ja laialt Hitleri ettevalmistusi „Ukraina sõjakäigule“ NSV Liidu vastu.

Isegi tolelaegses prantsuse publitsistide parempoolses leeris oli inimesi, kelles hitlerimeelse ja nõukogudevastase kampaania jõhker märatsemine tekitas pahameelt. Pertinax „Écho de Paris's“, Emile Buret „Ordre'is“ ja de Keryllis „Époche'is“ löid hädakella. Nad hoiatasid Daladier' kapitulantliku poliitika eest, leides, et see ei too head, vaid ainult ergutab Hitlerit edasisele pealetungile.

Hitleri ja Mussolini tegevus näitaski, kui põhjendatud olid need ennustused.

Müncheni sobingust oli möödunud kõigest 10 päeva, kui Hitler teatas väljakutsuvas kõnes Saarbrückenis uute saksa kindlustuste ehitamisest Saarimaal ja Aachenis. Oli ilmne, et sakslased kavatsesid Saarimaalt ähvardada Prantsuse Elsassi; Aachenis ohustasid nende kindlustused Belgia piiriäärset tsooni. Hitler avaldas survet ka Inglismaale. Ribbentrop pöördus varsti inglaste poole nõudliku ettepanekuga sõlmida Inglise-Saksa õhupakt. Ta väitis, et Saksamaa tulevane lennuvägi peab kaks või kolm korda ületama Inglise lennuväe võimsuse. Mitte vähem väljakutsuvas toonis kõneles Inglise panga juhataja Normaniga Saksa riigipanga esimees Schacht. Ta nõudis inglastelt Saksamaa jaoks suuri krediite; mittenõustumise korral ähvardas Schacht Inglismaad „välispoliitiliste komplikatsioonidega“.

Müncheni võitjate ülbus aina kasvas. Peagi teatas Saksa valitsus, et ta kavatseb ehitada allveelaevastiku, mis tonnaazilt on Inglise laevastikule vähemalt võrdne.

Kas „merede valitseja“ võis jääda rahulikuks? Kuid Chamberlain summutas innukalt avalikku rahutust. Ajalehetoime-

tused olid saanud korralduse, saksa allveelaevastiku küsimust mitte suureks puhuda.

Müncheni „rahustajaid“ ootas uus avalik alandus. 30. jaanuaril 1939 avaldas Hitler Riigipäeva istungil Chamberlainile tänu abi eest Tšehhoslovakkia küsimuse lahendamisel. Armulikele tänuavaldustele järgnesid uued nõudmised. „Saksamaa,“ kuulutas Hitler, „on erakordselt raskes majanduslikus olukorras. Kõik raskused tulevad sellest, et Saksamaal ei ole asu- maid.“

Oma saksa patrooni eeskujul määrates ka Mussolini. Asjata tegutses agarasti Roomas Prantsuse suursaadik François Poncet. Itaalia parlamendi istungil 30. novembril 1938 tuli Prantsuse suursaadikul läbi teha raske katsumus. Välisminister Ciano pidas kõnet valitsuse välispoliitikast. Vaevalt oli ta maininud Itaalia „loomulikke pretensioone“, kui rahvasaadikud kohtadelt üles kargasid ja raevutsedes karjusid: „Tuneesia! Tuneesia!“ Parlamendi tribüünidelt kostsid hüüded: „Korsika! Nizza! Savoja! Džibuti!“ Prantsuse suursaadik pidi appi võtma kogu oma diplomaadi enesevalitsemise. Sama päeva õhtul, viibides juba oma ruumides „Palazzo Farneses“, oli François Poncet sunnitud võimetus vihas kuulama sama kisa mustsärklaste jõugult, kes määrates saatkonna palee akende all.

Teisel päeval kutsus Bonnet enda juurde Pariisi ajalehtede diplomaatilised kirjasaatjad. Minister palus neid Chamberlaini eeskujul mitte omistada Rooma sündmustele „liiga suurt tähtsust“. Taibukad ja vilunud ajakirjanikud oskasid muidugi väga hästi hinnata Bonnet' salajasi fonde: seepärast tulid nad talle lahkesti vastu. Kuid Pariisi töölised kuulutasid protesti märgiks Daladier' kapitulantliku poliitika vastu 24-tunnise streigi. Siis kutsus valitsus erakorraliselt Pariisi Joachim von Ribbentropi. Nõrgausulistele oli vaja näidata, et Müncheni „rahustamise“ poliitika kannab juba oma vilja. 6. detsembril 1938 kirjutasi Ribbentrop ja Bonnet alla Prantsuse-Saksa deklaratsioonile. Prantsuse ja Saksa valitsus teatasid, et nad tunnustavad Prantsusmaa ja Saksamaa vahel kehtivad piirid lõplikeks. Tulevikus kohustus kumbki valitsus lahendama vaieldavaid küsimusi sõbraliku konsultatsiooni korras.

Igavese rahu suhtes, mida Chamberlain ja Hitler Müncheni deklaratsioonis olid kuulutanud, Pariisi dokumendis siiski veel

kokku ei lepitud. See-eest oli ilmne, et kinnitades ainult Saksamaa läänepiiride rikkumatust, vabastas Daladier'-Bonnet' valitsus Hitleril veel kord teenistusvalmilt käed pealetungiks itta.

Bonnet võis hellitada end lootusega, et Hitler peaks olema rahuldatud. Nüüd jäi üle ka Mussolini südant pehmenada. Järjekordsel ajakirjanike vastuvõtul jahmatas Bonnet neid avaldusega, et Itaalia on õigus väita, et teda on jagamisel ilma jäetud. Ta ju ei olevat saanud küllaldast kompensatsiooni oma osavõtu eest maailmasõjast. Peagi juba teatasid teenistusvalmid ajakirjanikud ajalehtedes, et Prantsusmaa on valmis Itaaliaga läbirääkimisi pidama. Märgiti ka Prantsuse suuremeelsete ettepanekute kontuurid: Laveli ja Mussolini poolt 7. jaanuaril 1935 sõlmitud Itaalia-Prantsuse kokkuleppes määratud piiride ratifitseerimine, uus statuut itaalia asunikele Korsikal ja Itaalia võrdsete õigustega osavõtt Suessi kanali administratsioonist.

Bonnet'd ootas pettumus. Fašistlikule Itaaliale teenistusvalmilt ulatatud käsi jäi õhku rippuma. Mussolini ei tahtnud ilmselt kahju saada. Ta vaatas, mida teeb Hitler; ta nägi Chamberlaini ja Daladier' valitsuste piiratud järeleandlikkust. Miks siis mitte suruda kõvemini Prantsusmaa peale? 22. detsembril kuulutas Mussolini Laveli ja enda vahel 7. jaanuaril 1935 sõlmitud Itaalia-Prantsuse lepingu tühistatuks. See tähendas, et Itaalia ei seo end enam prantslastega kokkuleppimise poliitikaga. „Müncheni meetodit võib ja tuleb uuesti rakendada“, — kuulutas fašistlik itaalia ajakirjandus võidutsedes.

Hitler ei viivitanud vastamast Rooma signaalidele. 30. jaanuaril 1939 kuulutas ta ähvardavalt Riigipäeval, et „sõja puhul Itaalia vastu on Saksamaa tema poolt“.

Miks lubas fašistliku Saksamaa juht toetada Mussolinit? Sellepärast, et ta ise valmistus otsustavateks operatsioonideks idas. Seetõttu oli tal vaja tugevamini kindlustada Berliini-Rooma telge. Igaks juhuks tahtis ta endale kindlustada fašistliku Itaalia toetuse. Mõistagi ruttas itaalia šaakal kasutama sobivat hetke, et kiskuda enesele uut tükki saagist. 14. aprillil hõivasid Mussolini väed Albaania. Viktor Emmanuel III valitsus teatas, et see maa ühendatakse nüüdsest peale Itaalia impeeriumiga.

Juba enne Albaania anastamist itaallaste poolt asus Hitler lõplikult arveid õiendama Tšehhoslovakkiaiga. 15. märtsil kut-

suti Tšehhoslovakkia vabariigi uus president Hacha koos välisministri Hwalkowskiga erakordselt Berliini. Nende sinnasõidu ajal ületasid saksa väed Tšehhoslovakkia piiri ja hõivasid Moravska Ostrava linna. Berliinis võttis Hitler Hacha ja Hwalkowski vastu Göringi ja Ribbentropi juuresolekul. Ta tegi Tšehhoslovakkia esindajaile käskival toonil ettepaneku alla kirjutada valmistehtud dokumendile, mis teatas Böömi- ja Määrimaa lülitamisest Saksamaa koosseisu. „Igaüks, kes püüab vastupanu avaldada,“ teatas Hitler julmalt, „sõtkutakse puruks“. Pärast seda kirjutas ta dokumendile alla ja lahkus.

Järgnes „traagiline“ öö, mida on üksikasjaliselt kirjeldanud Prantsuse suursaadik Berliinis Coulondre oma ettekandes Bonnet'le 17. märtsist 1939. Saksa ministrid ei jätnud Hachat ja Hwalkowskit rahule. Nad askeldasid laua ümber; nad toppisid sule mõlema Tšehhoslovakkia esindaja kätte; veenmiselt siirdusid nad kõige ülbemaile ähvardusile. Lõpuks kirjutas pea-aegu meelemärkusetu olekuni viidud president Hacha dokumendile alla. Hommikul kell neli kolmkümmend minutit, väljudes Hitleri kantseleist, ütles Hwalkowski: „Meie rahvas saab meid needma“.

Kuidas suhtusid Chamberlaini ja Daladier' valitsused Müncheni kokkuleppe tingimuste kisendavasse rikkumisse? Inglismaa, Prantsusmaa, Saksamaa ja Itaalia tagasid teatavasti selles kokkuleppes pidulikult Tšehhoslovakkia uusi piire. 17. märtsil ilmusid Inglise suursaadik Berliinis Henderson ja Prantsuse suursaadik Coulondre välisministeeriumi protestinootidega. Ribbentrop ei suvatsenud isegi suursaadikuid isiklikult vastu võtta. Ministeeriumi ametnik keeldus nende noote vastu võtmast. Lõpuks, pärast alandavaid sõnelusi, võeti noodid vastu. Kuid ministeeriumi sekretär rõhutas pilkavalt, et ta peab need postiga saadetuks. Samas hoiatas ta ka, et Prantsuse valitsusel võib-olla tuleb oma demarši kahetseda.

Chamberlain ja Daladier neelasid alla selle uue solvangu.

Nõukogude valitsus asus teissugusele seisukohale Tšehhoslovakkia anastamise küsimuses. Noodiga 18. märtsist 1939 teatas ta Berliini, et ta ei näe konstitutsioonilisi aluseid, mis annaksid riigipeale õiguse annulleerida riigi iseseisvuse ilma oma rahva nõusolekuta, nagu oli seda teinud Hacha. Tšehhoslovakkia okupeerimine saksa vägede poolt ja selle muutmine Saksamaa protektoraadiks on omavoli ja agressiooniakt. Selle-

pärast keeldub Nõukogude valitsus tunnustamast Tšehhima Saksamaa impeeriumi koosseisu lülitamise seaduslikkust.

Oleks Tšehhoslovakkia avaldanud tõhusat vastupanu saksa fašistlikele anastajaile, oleks Prantsusmaa toetanud oma liitlast relvastatud jõuga, siis oleks NSV Liit viivitatamatult täitnud 16. mail 1935 Tšehhoslovakkia vabariigiga sõlmitud vastastikuse abistamise pakti kohustused. Kuid Hacha ja Hvalkowski valitsus kapituleerus reeturlikult; Daladier aga, kes juba kord Münchenis oli Tšehhoslovakkia reetnud, jäi ka seekord Tšehhoslovakkia anastamise ükskõikseks pealtvaatajaks.

Julgustatuna oma karistamatusest ja hõivanud uued positsioonid, arendasid sõjaõhutamajad oma pealetungi. Pärast arveteõiendamist Tšehhoslovakkiaiga oli järg Poola käes. Poola kui Prantsusmaa viimane liitlane Ida-Euroopas oli Hitlerile takistuseks. Hitlerile oli Poolat vaja platsdarmina tulevasele kalaletungile Nõukogude Liidu vastu.

Juba 1938. aasta oktoobri lõpul esitas Ribbentrop Poola suursaadikule Berliinis Lipskile Saksa valitsuse uued nõudmised. Küsimus seisis Danzigi ühendamises Saksamaaga ja autoteede ning raudtee ehitamises sakslaste poolt läbi Poola koridori Ida-Preisimaale. Hitleri diplomaatia tava kohaselt töötas Ribbentrop nende nõudmistega rahuldamise eest pikendada 1934. aastal sõlmitud Saksa-Poola kokkuleppe kehtivust kahekümne viieks aastaks. Poola valitsus oli segaduses. Ta ei sõندانud sakslastele ära öelda ega ka nende nõudmistega nõustuda. Sakslased aga ilmutasid kärsitust. 25. jaanuaril 1939 külastas Ribbentrop isiklikult Varssavit. Siin veendus ta oma imestuseks, et Poola valitsus põikleb nõustumast sakslaste poolt esitatud projektiga. Nähtavasti lootis ta kellegi toetusele.

Hitler otsustas võtta Poola pihtide vahele. 22. märtsil nõudis ta Leedult lepingu allakirjutamist Klaipeda piirkonna koos Klaipeda sadamaga Saksamaale üleandmise kohta. 23. märtsil dikteeris ta ultimaatumi korras Rumeeniale orjastava majanduslepingu. Tegelikult tähendas see Rumeenia suveräänsuse tühistamist ja selle maa muutmist Saksamaa agraarriipatsiks.

Poolakad pidid mõistma, mida töötab Poolale tema ümbritsemine Hitleri uute vasallidega. Pärast asjatuid katseid taotleda sakslastelt mingisugust kompromissi, sööstis Beck otsima kaitset Inglismaalt ja Prantsusmaalt.

Chamberlaini ja Daladier' valitsustel tuli järele mõelda. Poola kohale oli tõstetud Hitleri mõök. Viimase liitlase kriitiline olukord pidi tekitama prantslastes ärevust. Mitte vähem rahutust tekitas see Londonis. Saksamaa sõjaliste, majanduslike ja poliitiliste positsioonide edasine laiendamine ähvardas Euroopat saksa fašistliku hegemooniaga. Tahes-tahtmatult tuli mõelda ettevaatusabinõudele.

21. märtsil 1939 saabus Londoni Prantsuse president Lebrun. Järgmisel päeval vahetasid Inglise ja Prantsuse valitsus noote; need sisaldasid vastastikuseid kohustusi teineteist abistada kalalautungi korral ühele poolele. Nii vormistati Inglise-Prantsuse liit.

Chamberlain püüdis Hitlerit hirmutada. 6. aprillil teatas ta parlamendi tribüünilt Inglise-Poola vastastikuse abistamise lepingu sõlmimisest. Nädal hiljem teatas peaminister, et Inglise valitsus annab Rumeeniale ja Kreekale tagatise. Samal päeval kinnitas Prantsuse valitsus oma truudust Prantsuse-Poola liidule ja teatas tagatistest, mida Prantsusmaa annab Kreekale ja Rumeeniale.

Chamberlaini ja Daladier' lootus Hitlerit hirmutada ei läinud täide. Tundes oma jõudu, ei uskunud fašistlik röövel vastupanu võimalusse parandamatute kapitulantide poolt. 28. aprillil 1939 teatas Saksa valitsus Inglise-Saksa 1935. aasta merelepingu tühistamisest. Samal ajal öeldi üles ka Saksa-Poola 1934. aastal sõlmitud mittekallaletungipakt. Lõpuks 22. mail 1939 vormistati Itaalia-Saksa sõjaline liit. Oli ilmne, et Hitler ei kohku Poolale kallale tungimast. Tuli mõelda tema kaitsmisele.

Chamberlaini valitsus püüdis siis leida moorameest, kes tooks tema eest kastanid tulest välja. Inglise suursaadiku Seadsi kaudu küsis Chamberlain NSV Liidu valitsuselt, kas ta nõustub andma ühepoolseid tagatise Poolale ja Rumeeniale. Inglise reaktionääride arvestused olid selged: nad plaanitsesid NSV Liitu Saksamaaga riidu ajada, nõrgestada sõjaga mõlemat vastast ja siis dikteerida neile oma tahet. NSV Liidu valitsus vastas ettepanekuga sõlmida NSV Liidu, Inglismaa ja Prantsusmaa osavõtul pakt nende riikide kaitseks, keda ähvardab fašistlik agressioon. Chamberlain viivitas vastusega. Avaliku arvamuse survele tegi ta siiski Seadsile koos Prantsuse suursaadiku Naggiari'ga ülesandeks astuda välisasjade rahvakomissariga

läbirääkimistesse. Inglise-Prantsuse manööver taotles varjatud eesmärki: meelitada Nõukogude valitsust Inglismaa ja Prantsusmaa koostöö perpektiiviga, ennetada Saksamaa püüded kokku leppida selle Poola võimsa naabriga või õhutada sama Saksa-maad alustama preventiivsõda Nõukogude Liidu vastu.

Moskva läbirääkimised venisid pikale. Parlamentlik opositsioon ei andnud Chamberlainile rahu arupärimistega selle kahtlase aegluse põhjuste kohta. „Ilma Venemaata“, ütles Lloyd George 9. mail alamkojas, „on meie tagatised Poolale, Rumeeniale ja Kreekale meeletud... Teile on vaja Nõukogude Liitu“, pöördus kõneleja valitsuse looži poole, „kuid teie temaga liitu ei taha“.

Alles 10. mail teatas TASS-i agentuur Inglise valitsuse vastusest NSV Liidu ettepanekule. Chamberlain lükkas tagasi kolme riigi pakti sõlmimise projekti. Ta tegi ainult ettepaneku, et agressori kallaletungi korral Inglismaale ja Prantsusmaale Nõukogude valitsus osutaks neile viivitamatut abi. Uhegi sõnaga polnud mainitud, missugust abi võiks Nõukogude Liit arvestada Prantsusmaa ja Inglismaa poolt, kui ta kistaks talle esitatud kohustuste täitmisel sõjategevusse Ida-Euroopa riikide suhtes.

Chamberlaini ettepanekuis puudus vastastikkuse põhimõte. See kummaline asjaolu pidi märgatav olema ka kainelt mõtlevatele inglastele. 16. mail küsis konservatiiv Adams alamkojas Chamberlainilt, „kas Inglise valitsus kavatseb sõlmida vastastikkuse abistamise ja vastastikuste tagatiste pakti Inglismaa, Prantsusmaa ja Venemaa vahel?“ Chamberlain vaikis. Lõpuks uute küsimuste rahe all teatas peaminister 19. mail ärritatult: „Me ei kavatse osta rahu möönduste hinnaga, mis tekitavad edasisi nõudmisi“. Valitsuse juhi selline avaldus oli klassikaliseks näiteks ebateadlikust huumorist. Seda proklameeris ju seesama Chamberlain, kelle tegevuse aluseks sõjaõhutajate suhtes oli olnud piiritute möönduste poliitika.

26. mail võttis Lloyd George sõna prantsuse ajalehes „Ce Soir“, süüdistades Chamberlaini valitsust, et see ilmselt ei tahtvat sõlmida kokkulepet Nõukogude Liiduga. „Chamberlain käis Roomas,“ pahandas Lloyd George, „et külastada Mussolinilt ja austada teda Abessiinia anastamise ametliku tunnustamisega. Ta pidas siin vajalikuks ka teatada Mussolinile, et ta ei hakka tegema Itaalia interventsioonile takistusi Hispaanias.“

Miks siis Moskvasse saadeti ainult üks Foreign Office'i ametnik? Miks ainult temale tehti ülesandeks esindada Inglismaad nii võimsas riigis, kes on valmis pakkuma meile oma abi? ... Sellele võib anda ainult ühe vastuse: Neville Chamberlain, Halifax ja John Simon ei taha mingisugust kokkulepet Venemaaga“.

Moskva läbirääkimiste kestvuse puhul avaldas rahutust ka Prantsuse suursaadik Berliinis Coulondre. Ettekandes välisminister Bonnet'le teatas ta, et sakslased tahavad iga hinna eest takistada Inglise-Prantsuse-Nõukogude pakti sõlmimist. Saksa kindralstaabi ülem Keitel ja sõjavägede ülemjuhataja von Brauchitsch hoiatasid tungivalt Hitlerit, et sõja lõpptulemuse jaoks on otsustav tähtsus küsimusel, kas Venemaa jääb erapooletuks või mitte. „Kui Hitler teab, et tal tuleb sõidida mitte ainult lääneriikide, vaid ka Venemaa vastu,“ kirjutab Coulondre, „siis ta pigemini „taandub“ Poola ees kui määrab oma maa, partei ja iseenda kaotusele ja hukkamisele. Kui aga Inglise-Vene läbirääkimised kestavad liiga kaua, siis pole võimatu, et Danzig vallutatakse välkkiirelt kõige lähemate nädalate jooksul“.

1939. aasta mai lõpul otsustasid inglise ja prantsuse diplomaatia esitada Nõukogude valitsusele uued ettepanekud. Seekord oli nende aluseks vastastikuse abistamise põhimõte Inglismaa, Prantsusmaa ja NSV Liidu vahel. Nõukogude Liit pidi andma oma tagatised viiele riigile: Poolale, Rumeeniale, Türgile, Kreekale ja Belgiale; neile riikidele kindlustasid oma abi Inglismaa ja Prantsusmaa. Kuid Inglise-Prantsuse ettepanekus oli väga oluline lünk. Selles polnud ainustki sõna tagatistest Inglismaa ja Prantsusmaa poolt NSV Liiduga ühiseid piire omavatele Baltimaadele: Lätile, Eestile ja Soomele. Ent Nõukogude Liit oli eriti huvitatud nende riikide kaitsmisest agressiooni vastu. Ilma selleta võisid nad muutuda ülimumugavaks platsdarmiks kallaletungil puhul NSV Liidule.

Ka Inglise parlamentlik opositsioon tunnistas seda õiglaseks, et Nõukogude valitsus nõudis kolmele Balti riigile tagatist.

Lõpuks teatas Chamberlain alamkojale, et kokkuleppe põhi-küsimustes on NSV Liiduga saavutatud juba teatav leppimus. Kuid Inglise valitsuse juht valmistas parlamentlikule opositsioonile uue üllatuse. Eesti, Läti ja Soome olevat teatanud, et „nende kavatsuse tõttu pidada valju erapooletust ei soovi nad

saada tagatise Inglismaa, Prantsusmaa ja Venemaa vahel peetavate läbirääkimiste tulemusena“.

Chamberlain ei öelnud alamkojale kõik. Oma teadet oleks ta võinud täiendada mõningate huvitavate üksikasjadega. Need oleksid näidanud, et kokkulepet NSV Liidu valitsusega ei takistanud ainult kolme Balti riigi seisukoht, kes toimisid inglise ja prantsuse diplomaatia ilmse mõju all. Seltsimees Molotov oma kõnes Nõukogude Liidu välispoliitika kohta NSVL Ülemnõukogu kolmandal istungjärgul 31. mail 1939 paljastas, milliseid takistusi see diplomaatia ise tegi läbirääkimiste edukale arenemisele.

Nõukogude Liidu välisasjade rahvakomissar ütles: „... Kui tahetakse tõepoolest luua rahuarmastavate riikide teovõimelist rinnet agressiooni pealetungi vastu, siis on selleks vaja minimaalselt selliseid tingimusi: Inglismaa, Prantsusmaa ja NSVL vahel tõhusa, ainult kaitse iseloomuga vastastikuse abistamise pakti sõlmimine agressiooni vastu; Kesk- ja Ida-Euroopa riikide, kaasa arvatud eranditult kõik NSV Liiduga piirnevad Euroopa riigid, tagamine Inglismaa, Prantsusmaa ja NSVL poolt agressorite kallaletungi vastu; konkreetse kokkuleppe sõlmimine Inglismaa, Prantsusmaa ja NSVL vahel üksteisele ja tagatavaile riikidele agressorite kallaletungi puhul osutatava viivitamatu ja tõhusa abistamise vormide ja ulatuse kohta...“

On arusaadav,“ lisas seltsimees Molotov, „et niisuguse kokkuleppe aluseks on vastastikkuse ja võrdsete kohustuste põhimõte.“

Tuleb märkida, et see elementaarne põhimõte pole leidnud mõningais Inglise ja Prantsuse ettepanekuis heatahtlikku suhtumist.

Taganud end agressorite otsese kallaletungi vastu omavahe- lise vastastikuse abistamise paktiga ja paktiga Poolaga ning kindlustanud enesele NSVL abi agressorite kallaletungi puhul Poolale ja Rumeeniale, jätsid inglased ja prantslased lahtiseks küsimuse, kas NSVL võib omakorda arvestada abi nende poolt agressorite otsese kallaletungi puhul temale, samuti nagu nad jätsid lahtiseks teise küsimuse, kas võivad nad osa võtta NSV Liiduga piirnevate ja NSV Liidu loodepoolseid piire katvate väikeriikide tagamisest, kui need osutuvad võime- tuks kaitsma oma erapooletust agressorite kallaletungi vastu.

Seega on kujunenud NSV Liidule ebavõrdne olukord¹.

NSVL valitsuse juhi meenutus konkreetse kokkuleppe sõlmimise kohta Inglismaa, Prantsusmaa ja NSVL vahel „viivitamatu ja tõhusa abistamise vormide ja ulatuse kohta“ paljastas veel ühe tõsise lahkeli, mis oli tekkinud Moskva läbirääkimiste protsessis. Nõukogude valitsus nõudis, et kolme riigi poliitiline kokkulepe oleks sõlmitud üheaegselt sõjalise konventsiooniga. Viimane pidi moodustama üldise poliitilise lepingu lahutamatu osa. Inglise ja prantsuse diplomaatia soovitas neid kokkuleppeid mitte ühendada. Seads ja Coulondre lubasid ainult, et vastastikuse abistamise lepingu allakirjutamise järel alustatakse läbirääkimisi ka sõjalise konventsiooni üle. Nõukogude valitsusel oli küllalt põhjusi suhtuda säärastesse lubadustesse umbusklikult. Küllaldaseks hoiatuseks oli pretseident, mis oli seotud Prantsuse-Nõukogude vastastikuse abistamise pakti sõlmimisega. Kirjutanud alla sellele lepingule, põiklesid prantslased teatavasti kõrvale sõjalise konventsiooni sõlmimisest, mis oleks määratlenud „viivitamatu ja tõhusa abistamise vormid ja ulatuse“ agressorite kallaletungi puhul. See tõttu osutus Prantsuse-Nõukogude pakt vaid paljaks paberilipakaks, mis oli vajalik Lavalile vahetusrahana läbirääkimistel Saksamaaga. Nõukogude valitsusel oli kaaluvaid põhjusi oletada, et Chamberlaini diplomaatial pole midagi selle vastu, et kasutada Lavalil eeskujul Inglise-Prantsuse-Nõukogude pakti enese hinna üleskrüvimiseks läbirääkimistel Hitleriga. Et niisugused läbirääkimised olid toimunud, tunnistas hiljem Inglise suursaadik Saksamaal Henderson oma raamatus „Ühe missiooni nurjumine“. Selgub, et Moskva läbirääkimiste ajal oli ta Berliinis selles suunas arendanud kõige pingelisemat tegevust.

Suursaadik järgis ainult oma ministri eeskujule. 30. juunil 1939 esines Halifax kõnega banketil Kuninglikus Rahvusvaheliste Suhete Instituudis. Ta avaldas valmisolekut Saksamaaga kokku leppida kõigi „maailmale rahutust sisendavate“ probleemide alal. „Sellises õhkkonnas,“ lausus minister agarasti, „oleksime võinud arutada asumaade probleemi, toorainete, kaubanduse ja „eluruumi“ küsimust ning kõiki muid küsimusi, mis puudutavad eurooplasi“.

¹ NSVL Ülemnõukogu kolmas istungjärk, Stenograafiline aruanne, lk. 470—471.

23. juulil pääsesid inglise ajakirjandusse andmed läbirääkimistest, mis toimuvat saksa voliniku Wohltati ja Inglise valitsuse esindaja Hudsoni vahel. Ajaleht „New Chronicle“ teatas, et Prantsuse ja Inglise valitsus kavatsevat hiljemalt septembris pöörduda sakslaste poole mõningate „tõsiste ettepanekutega“. Jutt oli garanteeritud laenu andmisest 100 miljoni naelsterlingi suuruses summas, Aafrika asumaade ühisest ekspluateerimisest jne. Tekkis täiesti mulje, et Chamberlaini-Daladier' diplomaatia mängib kaksikmängu.

Juba 31. mail 1939, esinedes NSVL Ülemnõukogu kolmandal istungjärgul, meenutas seltsimees Molotov valitsuse ja ettevaatlikkuse vajadust rahvusvahelistes suhetes. Ta hoiatas „sõja provokaatorite“ eest, kes on harjunud „võõraste kätega tuliseid süsi kokku kandma“ ja kes püüavad „meie maad konfliktidesse kiskuda“.

Nõukogude Liidu avalik arvamus ilmutas äärmist rahulolematust Chamberlaini ja Daladier' diplomaatia käitumise üle läbirääkimistel NSV Liidu valitsusega Moskvast. Selle rahulolematuse kujukaks väljenduseks oli seltsimees Ždanovi artikkel, mis avaldati ajalehes „Pravda“ 29. juunil 1939.

„Inglise ja Prantsuse valitsus ei taha NSV Liiduga võrdset lepingut“, kõlas artikli pealkiri. Seltsimees Ždanov esitas küsimuse: millega seletub läbirääkimiste kestvus, millede lõppemist ootavad kärsitusega kõik rahu sõbrad? „...Inglise ja Prantsuse valitsus“, ütles seltsimees Ždanov, „ei taha NSV Liiduga võrdset lepingut, s. o. niisugust lepingut, millist ainult võikski sõlmida enesest lugupidav riik... Just see asjaolu ongi soikunud seisundi põhjuseks, millesse läbirääkimised on sattunud“.

Seltsimees Ždanov esitas selle tõenduseks järgnevad faktid:

1. Inglise-Nõukogude läbirääkimised kestavad juba 75 päeva; sellest on inglased ja prantslased kulutanud 59 päeva läbirääkimiste aeglustamisele.

2. Seesama Inglismaa, kui tal seda vaja oli, sõlmis vastastikuse abistamise pakti Türgi ja Poolaga lühima aja jooksul.

3. Läbirääkimiste käigus kuhjavad inglased ja prantslased kunstlikult igasuguseid raskusi, millega nad lasevad paista, nagu oleksid tõsised lahkkelid ühelt poolt Inglismaa ja Prantsusmaa ning teiselt poolt NSV Liidu vahel. Inglise ja prantsuse diplomaatia viited sellele, et Balti riigid ei tahtvat tagatise, ei

ole ilmselt paikapidavad: need on dikteeritud ainult kavatsusest läbirääkimisi raskendada ja nurjata. Pole teada, kas küsiti Leedult ja Hollandilt, kas nad tahavad endile tagatise Inglismaa ja Poola poolt. Ise nad neid tagatise ei palunud; see aga ei takistanud Inglismaad ja Poolat sõlmimast mõlemapoolse vastastikuse abistamise lepinguid.

4. Inglismaa ja Prantsusmaa nõuavad NSV Liidult tagatise mitte ainult Poolale, Rumeeniale ja veel neljale teisele riigile, vaid ka Hollandile ja Šveitsile, kellega NSV Liidul pole isegi diplomaatilisi suhteid.

„See kõik kõneleb sellest,“ lõpetas artikli autor, „et inglased ja prantslased ei taha NSV Liiduga niisugust lepingut, mis rajaneks võrdsuse ja vastastikkuse põhimõttel, kuigi nad igapäev vannuvad, et ka nemad on „võrdsuse“ poolt, vaid niisugust lepingut, milles NSV Liit esineks sulase osas, kes kannaks oma õlgadel kogu kohustuste raskust. Kuid ükski enesest lugupidav riik ei saa sõlmida niisugust lepingut, kui ta ei taha olla mängukanniks inimeste käes, kes armastavad tuliseid süsi kokku kanda võõraste kätega. Seda vähem võib niisugust lepingut sõlmida NSV Liit, kelle jõud, võimsus ja väärikus on tuntud kogu maailmale“.

Seltsimees Zdanovi artikkel tekitas sensatsiooni diplomaatilises maailmas ja kutsus esile vastukaja kogu rahvusvahelises avalikkuses.

Alles 25. juulil otsustasid Chamberlaini ja Daladier' valitsus saata lõpuks Moskvasse sõjaväelised esindused. Ent nende päralejõudmisel selgus, et need koosnevad Inglise ja Prantsuse väejuhatuse teisejärgulistest esindajatest. Vähe sellest. Läbirääkimiste käigus pidid esinduste juhid tunnistama, et nad pole varustatud volitustega ei mingisuguste lepingute sõlmimiseks ega konkreetse iseloomuga kokkulepete allakirjutamiseks. Sellistes tingimustes osutusid ka sõjalised läbirääkimised poolte vahel niisama mõttetuiks nagu poliitilisedki läbirääkimised.

Ülemnõukogu neljandal erakorralisel istungjärgul 31. augustil esines seltsimees Molotov seletusega Inglise-Prantsuse-Nõukogude läbirääkimiste luhtumise põhjuste üle.

„Mõne sõnaga öeldes“, selgitas seltsimees Molotov, „seisab probleem järgnevas. Ühest küljest kardavad Inglise ja Prantsuse valitsus agressiooni ja tahaksid seetõttu vastastikuse

abistamise pakti Nõukogude Liiduga, kuivõrd see tugevdab neid endid, kuivõrd see tugevdab Inglismaad ja Prantsusmaad. Kuid, teisest küljest, kardavad Inglise ja Prantsuse valitsus, et tõsise vastastikuse pakti sõlmimine NSV Liiduga võib tugevdada meie maad, võib tugevdada Nõukogude Liitu, mis, nagu osutub, ei vasta nende seisukohale. Tuleb tunnistada, et need kartused võitsid nende juures muud kaalutlused“¹.

Inglise-Prantsuse-Nõukogude läbirääkimised Moskvas kestsid üle nelja kuu. NSV Liidu Ülemnõukogu kolmandal istungjärgul 31. mail 1939 tähendas seltsimees Molotov, et, pidades neid läbirääkimisi, ei loe Nõukogude valitsus vajalikuks loobuda asjalikest sidemetest niisuguste riikidega nagu Saksamaa ja Itaalia. Seltsimees Molotov selgitas, et juba 1938. aasta algul tegi Saksa valitsus NSVL valitsusele ettepaneku astuda läbirääkimistesse kaubandusliku kokkuleppe üle. Sakslased kavatsesid anda Nõukogude Liidule 200 miljonit marka uut laenu. Kuid pooled ei leppinud kokku konkreetseis kokkuleppetingimustes. Läbirääkimised katkesid. 1938. aasta lõpul algasid need uuesti Moskvas. Ka sel korral tuli need katkestada lahkarvamuste tõttu. „Otsustades mõningate tunnuste järgi,“ avaldas seltsimees Molotov, „pole võimatu, et läbirääkimised võivad uuesti alata.“

Need algasidki uuesti 22. juulil 1939 ning lõppesid 19. augustil kaubandusliku ja krediitkokkuleppe sõlmimisega: Nõukogude Liidule anti soodsatel tingimustel pikaajaline krediit 200 miljoni marga suuruses.

Sama 1939. aasta suvel tegid sakslased Nõukogude valitsusele ettepaneku sõlmida mittekallaletungileping. Ettepanek võeti vastu. 23. augustil 1939 kirjutati alla Nõukogude-Saksa mittekallaletungipakt.

Juba sõja ajal, oma raadiokõnes 3. juulil 1941, kirjeldas seltsimees Stalin põhjusi, mis andsid Nõukogude valitsusele tõuke pakti sõlmimiseks fašistliku Saksamaaga.

„Võidakse küsida,“ ütles seltsimees Stalin, „kuidas oli võimalik, et Nõukogude valitsus nõustus sõlmima mittekallaletungilepingut säärase reetlike ja alatute inimestega nagu Hitler ja Ribbentrop? Kas ei teinud siin Nõukogude valitsus vea?“

¹ NSVL Ülemnõukogu neljas erakorraline istungjärk, Stenograafiline aruanne, lk. 198.

Muidugi mitte! Mittekallaletungipakt on rahu pakt kahe riigi vahel. Just säärase pakti sõlmimiseks tegi meile ettepaneku Saksamaa 1939. aastal. Kas võis Nõukogude valitsus keelduda sellisest ettepanekust? Ma arvan, et ükski rahuarmastav riik ei saa keelduda rahuleppest naaberriigiga isegi siis, kui selle riigi eesotsas seisavad säärased kurjategijad ja inimsööjad nagu Hitler ja Ribbentrop. Seda muidugi ainult sel tingimusel, kui rahulepe otseselt ega kaudselt ei riiva rahuarmastava riigi territoriaalset terviklikkust, iseseisvust ja au. Teatavasti on Saksamaa ja NSVL vaheline mittekallaletungipakt just niisugune leping.

Ent mis me võitsime, sõlmides Saksamaaga mittekallaletungipakti? Me kindlustasime oma maale poolteiseks aastaks rahu ja võimaluse ette valmistada oma jõude vastulöögiks, kui fašistlik Saksamaa paktist hoolimata riskiks kallale tungida meie maale. See on kindel võit meile ja kaotus fašistlikule Saksamaale¹.

Mittekallaletungilepingu sõlmimine NSVL ja Saksamaa vahel tekitas tormi Inglismaa ja Prantsusmaa reaktsioonilistes ringkondades. Nõukogude Liidu vaenlased ei suutnud varjata oma raevu; nad nägid, et läks luhta nende kavatsus ässitada Hitleri-Saksamaad Nõukogudemaa kallale. Reuteri agentuur teatas raadio kaudu, nagu oleks Nõukogude valitsus oma sõjaliste läbirääkimiste katkestamist Inglismaa ja Prantsusmaaga seletanud Saksamaaga lepingu sõlmimisega.

Need laimavad väljamõeldused kummutas kohe seltsimees Vorošilov „Izvestija“ kaastöölisele antud intervjuus. „Mitte sellepärast ei katkenud sõjalised läbirääkimised Inglismaa ja Prantsusmaaga,“ ütles seltsimees Vorošilov, „et NSVL sõlmis mittekallaletungipakti Saksamaaga, vaid, vastupidi, NSVL sõlmis mittekallaletungipakti Saksamaaga muuseas sellepärast, et sõjalised läbirääkimised Prantsusmaa ja Inglismaaga jooksid ületamatute lahkhelide tõttu ummikusse“².

1. septembril 1939 marssisid Hitleri väed juba Poola territooriumil. Euroopa „rahustajad“, kes olid toitnud fašistlikku

¹ J. Stalin, Nõukogude Liidu Suurest Isamaasõjast, RK „Poliitiline Kirjandus“, Tallinn, 1946, lk. 12—13.

² „Sputnik Agitator“, 1939, nr. 17, lk. 27.

elajat, et seda Nõukogude Liidu kallale lasta, lõikasin oma poliitika vilja.

Euroopas leegitses Teise Maailmasõja tulekahju.

*

Fašistlikel sõjaõhutajail kulus 20 aastat selleks, et juhtida inimkond uuele ülemaailmsele katastroofile. Sammud Versailles'st Locarnoni, Locarnost Münchenini, Münchenist saksa fašistlike röövlite sissetungini Poolasse olid põhietapid sel saatuslikul teel. Kahekümne aasta jooksul toimunud sündmuste mitmekesisuses on ilmnenud selgesti kaks vastupidist voolu. Valitsevad reaktsioonilised rühmad Chamberlaini, Daladier' ja nende mõttekaaslaste leerist püüdsid isoleerida Nõukogude Liitu, lüüa teda majandusliku ja poliitilise blokaadiga, võita teda ärakurnamisega või purustada teda seestpoolt, hävitada ja lõhestada sotsialismimaad; selleks tuli taltsutada fašistlikku elajat, teda kingitustega meelitada itta, lootuses, et nii saab tema kallaletungi ohtu endalt kõrvale juhtida. Nõukogude Liit ajas otsekohest, tugevat ja järjekindlat rahupoliitikat; alati ilmnis tema muutmatu valmisolek toetada ja arendada asjalikke suhteid iga riigiga, olenemata selle sisemisest korrast; kõrvalekaldumatu püüdlus vältida sõda rahuarmastavate rahvaste ühise rinde organiseerimisega agressori ohjeldamiseks.

Nõukogude Liidul ei õnnestunud sõda vältida. Seda takistas lääne kapitalistlike suurriikide vaheline konkurents ning nende maade reaktsionääride kaasaaitamine hitlerlastele, kes olid kuulutanud „ristisõja“ bolševike vastu, ja imperialistide klassivaen Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni maa vastu. Kuid külvanud tuult, lõikasin nad tormi. Fašistlik röövel tormas kõigepealt oma soosijate kallale Lääne-Euroopas. See õppetund ei möödunud asjatult: see avas paljudel silmad. Vabadustarmastavate rahvaste avalik arvamus on juba fašistlike agressorite abistamise poliitika tauninud.

Joobununa kergetest võitudest läänes, sööstis fašistlik elajas itta. Ennastsalgavas võitluses Hitleri ja tema vasallide vastu võttis Nõukogude Liit enda peale selle kallaletungi pearaskuse ja andis fašistidele purustavaid lööke, sooritades hämmastunud maailma silme ees ennenägematuid kangelastegusid ja kinni-

tades vene rahva võitmatuse sajanditepikkust kuulsust. Hitler ei näinud ette ka seda, et saksa fašistliku agressori vastu peetud võitluse protsessis ühendavad lääne demokraatlikud rahvad paratamatult oma jõud niisuguse võimsa rahu ja demokraatia kantsiga nagu Nõukogude Liit. Fašistlik Saksamaa sattus silma vastu demokraatlike rahvaste ühisrindega.

Meie kodumaa võlgneb tänu Stalini juhtimisele selle eest, et hetkel, kui hitlerlik Saksamaa tungis reetlikult meile kallale, oli Nõukogudemaa võimeline osutama vastupanu saksa fašistlikele väe jõukudele, kes olid relvastatud täiuslikema tehnikaga maailmas, kui ka andma neile purustavaid lööke, kihutama nad välja Nõukogudemaa piiridest, lõplikult lööma fašistlikku elajat tema enda territooriumil ning, lõpuks, heiskama Berliini kohale stalinliku võidulipu.

SISUKORD

I. Versailles' rahust Locarno kokkulepeteni (1919—1925)	3
II. Locarnost Münchenini (1925—1938)	10
III. Münchenist Teise Maailmasõja alguseni (29./30. september 1938 — 1. september 1939)	26

Vastutav toimetaja V. Pomm

Академик В. П. ПОТЕМКИН. Политика умиротворения агрессоров и
борьба Советского Союза за мир.

На эстонском языке.

Ladumisele antud 29. VII 1947. Trükkimisele antud 18. VIII 1947. Paber 56:79 cm ¹/₁₆
Trükiarv 7200. Trükitähti trükipoognas 39 680 Trükipoognaid 2,75. Arvutuspoognaid 2,55
MB-04743. Tellimise nr. 1176. Graafikatööstus „Oktoober“, Tallinn, Tartu mnt. 49.

Rbl. 1.—